

**MATERIÁLY
XX MEZINÁRODNÍ VĚDECKO - PRAKTICKÁ
KONFERENCE**

**VĚDA A TECHNOLOGIE: KROK DO
BUDOUCNOSTI**

22 - 28 února 2023 r.

Volume 4

Praha
Publishing House «Education and Science»
2023

Vydáno Publishing House «Education and Science»,
Frýdlanská 15/1314, Praha 8
Spolu s DSP SHID, Berdianskaja 61 B, Dnepropetrovsk

Materiály XX Mezinárodní vědecko - praktická konference «Věda a
technologie: krok do budoucnosti», Volume 4 : Praha. Publishing House
«Education and Science» -96 s.

Šéfredaktor: Prof. JUDr Zdenák Černák

Náměstek hlavního redaktora: Mgr. Alena Pelicánová

Zodpovědný za vydání: Mgr. Jana Štefko

Manažer: Mgr. Helena Žáková

Technický pracovník: Bc. Kateřina Zahradníková

**Materiály XX Mezinárodní vědecko - praktická konference ,
Věda a technologie: krok do budoucnosti po**

For students, research workers.

Pro studentů, aspirantů a vědeckých pracovníků

Cena 50 Kč

ISSN 1561-6940

© Authors , 2023

© Publishing House «Education and Science» , 2023

EKONOMICKÉ VĚDY

Podniková ekonomika

Түлеметова А.С, Досмуратова Э.Е., Шырынбек М. Н.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ЕҢБЕК ӘЛЕУЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Еңбек әлеуеті дегенміз - бұл кәсіби білімге, практикалық дағдыларға, қызметкерлердің жеке және психофизиологиялық сипаттамаларына негізделген кәсіпорынның мақсаттарын іске асыру үшін қажетті үлес қосу мүмкіндігі, бірақ еңбек процесі материалдық-техникалық, ақпараттық және ұйымдастырушылық аспектілерде қамтамасыз етілетін жағдайда беріледі.

Алғашқы еңбек әлеуеті түсінігі экономикалық әдебиеттерде 70-ші жылдарда пайда болғанымен, ғылыми термин ретінде 80 жылдарда енгізілген.

Энциклопедиялық және ғылыми әдебиеттерді талдау потенциал көп мағыналы ұғым екенін көрсетті. «Әлеует» терминінің жан-жақты түсіндірмесі оны кез-келген мәселені шешу үшін қажет мүмкіндіктер, құралдар, қорлар көзі ретінде талдаудан тұрады [1].

Еңбек қабілеттерін қалыптастыру, жетілдіру және пайдалану мәселелері, олардың қоғамның экономикалық жүйесіндегі рөлі мен орны әрқашан экономистер арасында үлкен қызығушылық тудырды. Аристотель адамнан шығармашылық қасиеттерді беліп алып, оларды, өмірінің, тәрбиесі мен оқуының белгілі бір жағдайларының нәтижесі ретінде қарастырды. Әр түрлі экономикалық мектептердің өкілдері адамның дамыған физикалық және ақыл - ой жасампаз күштерін «нақты байлық», «қоғамның негізгі өнім күші» деп атады, ал барлық заттар, соның ішінде машиналар да әлеуметтік өндірістің жедел сәті деп атады. Батыс экономикалық ғылымында қоғамдық еңбекті сипаттайтын жалпы

қабылданған ұғымдар «адами ресурстар», «еңбек әлеуеті» және «адами капитал» ұғымдары болып табылады [2].

Орыс ғылыми әдебиеттерінде категориялардың құрамы анағұрлым кең: «жұмыс күші», «еңбек ресурстары», «еңбек әлеуеті», «адам ресурстары», «адам әлеуеті», «адам факторы», «зияткерлік әлеует» және «адам капиталы». Қазіргі экономикалық ғылымның әртүрлі категориялары саласындағы зерттеулердің көптігіне қарамастан, қазіргі ғалымдардың еңбектерінде абстракцияның әртүрлі деңгейлерінің тұжырымдамалары анықталған [3].

Адам капиталына инвестициялар - бұл машиналарға салынатын инвестициялардың аналогтары және жабдықтар [3].

Қызметкердің еңбек әлеуеті - бұл «қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы деңгейінің және оның инновацияларға практикалық дайындығы деңгейінің интеграцияланатын көрсеткіші. Жүйе әрқашан оның құрамдас бөліктерінің санынан көп болғандықтан, кәсіпорынның еңбек әлеуеті мен қызметкердің еңбек әлеуеті бір-бірінен ерекшеленеді» [4].

Объект пен еңбек әлеуетінің субъектісі арасындағы эволюциялық қатынасты қарастырсақ, объект - бұл еңбекке айналатын және өнімді болатын адамның әртүрлі күштері. Мұның негізі-туа біткен күштер (Денсаулық, талант және т.б.) және адамның табиғи қасиеттері. Қолайлы жағдайлар болған кезде қабілеттер мен бейімділіктер күш-жігерді жұмысқа жылжыту көзі ретінде әрекет ететін дағдылар мен құзыреттер деңгейіне дейін дамиды. Мұның бәрін тасымалдаушы - бұл еңбек әлеуетінің субъектісі ретінде әрекет ететін адам [5].

Еңбек әлеуетін сапалы және сандық мәнде есептеуге болады. Сандық дәрежесі бойынша еңбек ресурстарының бірлігі арқылы есептелінеді. Еңбекке қабілетті халықекі топтан құралады: экономикалық белсенді халық және экономикалық енжарлы (пассивті) салық болып бөлінеді. Экономикалық белсенді халыққа өзін өзі жұмыспен қамтығандар, халық шаруашылығымен айналысатындар, жалдамалы жұмысшылар, қызметкерлер, бала күтімімен

байланысты еңбек демалысына шыққан әйел азаматтары, әскери қызметкерлер, жұмыссыздар мен мемлекеттен жәрдемақы алатын жандар жатады[6].

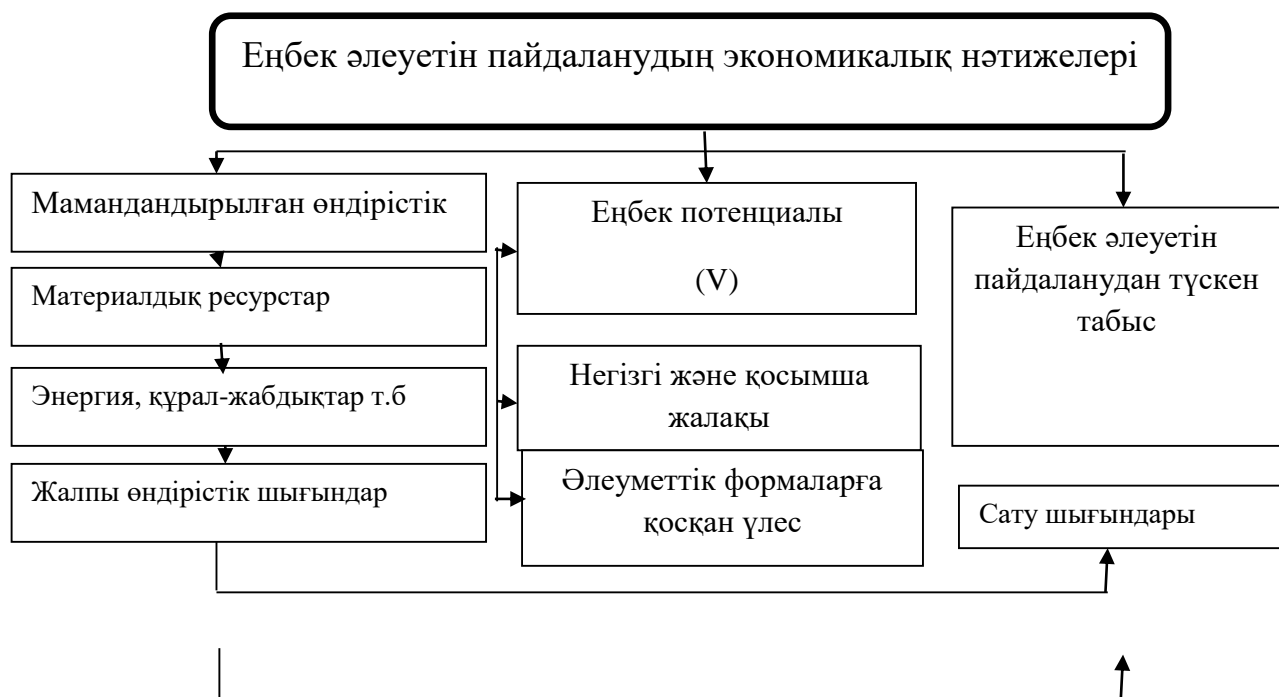
Зерттеу нысаны ретінде еңбек әлеуеті - «сапалық және сандық сипаттамалары бойынша құрылымдалған күрделі жүйе. Қызметкерлердің ғылыми-техникалық негізі болып табылатын жинақталған білім, Еңбек әлеуетінің тағы бір ерекшелігі - оның сапасының тұрақсыздығы және оны сақтау мүмкін еместігі».

- Эталондарды бағалау әдісі немесе кластерлік әдіс. Бұл әдіс баллдық бағалауды қолдануға негізделген, бірақ бағалау шкаласындағы ұпайларды топтарға бөліп, ең нашар, орташа, қолайлы және оңтайлы мәндер диапазонын бөлумен толықтырылады.

- Коэффициенттік әдіс. Бұл әдіс сапалық көрсеткіштерді сандық бағалау мәселесін қолданыстағы мәндердің нормативтік мәндермен қатынасы арқылы шешеді.

Еңбек әлеуетті зерттеудің тағы бір әдісі интегралдық. Аталған топқа еңбек әлеуетін бағалаудың бір индикатор түрінде сандық және сапалық компоненттердің жиынтығын білдіретін әдіс түрі.

Еңбек әлеуеті параметрлерінің маңыздылығын реттеуге мүмкіндік беретін өлшенген сома әдісі бағалаудың ең аз субъективті және ең сенімі әдісі болып табылады (1 сурет) [6].

1 сурет - Еңбек әлеуетін пайдаланудың экономикалық нәтижелері

Еңбек әлеуетін сипаттайтын компоненттердің едәуір мөлшері оны бағалау мен талдауды қиындатады. Сондықтан есептеуді жеңілдету мақсаттармен келесі әдістер қалыптасқан:

- Еңбек әлеуетін компоненттері арқылы бағалау, аталтан әдіс есептеудің ең қолжетімді және ең қарапайым түрі болып табылады. Еңбек әлеуетінің әрбір компоненті белгілі бір шектердегі сандық мәндермен көрсетіледі ал компоненттердің әрқайсысы белгіленген баллдар санына қарай саралануы мүмкін, сонымен қатар жұмысшылардың әртүрлі санаттары үшін әртүрлі бағалау шкалалары белгіленуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Рофе А.И. Рынок труда: учеб. – М.: КНОРУС, 2018. – 260 с.
- 2 Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
- 3 Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. – Таллинн, 1993. – Т. 1. – 399 с.

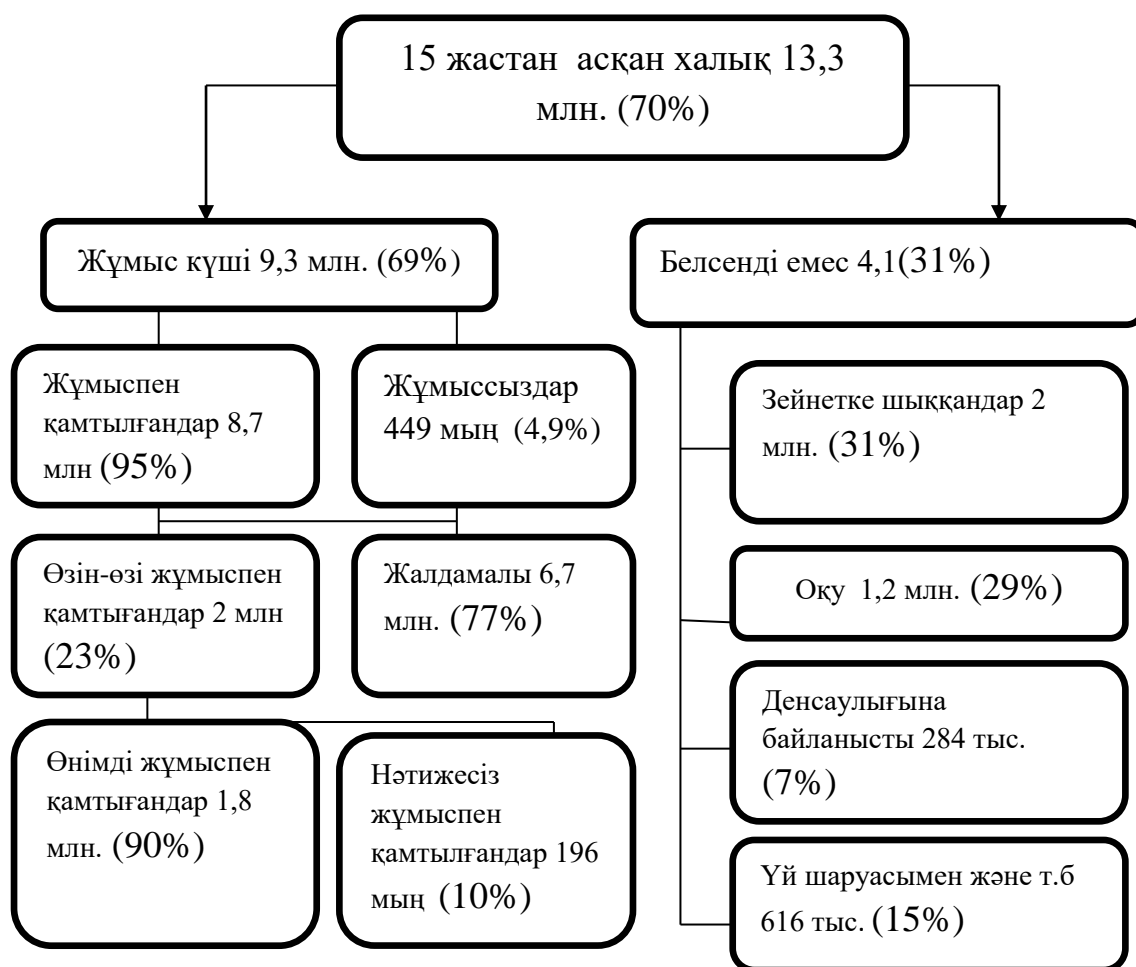
- 4 Cournot A. Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses. – Paris, 1838. – 198 p.
- 5 Jevons W.St. Theory of Political Economy. – London, 1871. – 342 p.
- 6 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1993. – 222 с.

Түлеметова А.С., Досмуратова Э.Е., Шырынбек М. Н.

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ӘЛЕУЕТІНІҢ ДАМУ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Еңбек нарығының көрсеткіштерін зерттеу мемлекеттің халықты жұмыспен қамтудағы саясатының тиімділік дәрежесін көрсетеді, яғни, оны жеке адамның да, бүкіл халықтың да мүмкіндіктерін іске асыру объективті алғышарттары болып табылатын экономикалық процестерден тыс қарастыруға болмайды.

1 сурет - ҚР халқының еңбек құрылымы

2021 жылғы халықты жұмыспен қамту іріктемелікзерттеуінің қорытындысы бойынша 15 және одан жоғары жастағы жұмыс күшінің саны 9,3 млн. адамды құрады. Республика экономикасында 8,8 млн. адам жұмыспен қамтылды. 15 және одан жоғары жастағы халыққа шаққанда жұмыспен қамту деңгейі 66,2% құрады (1 сурет).

Еңбек нарығы жалпы Республика индикаторлары бойынша кесте 1 -де берілген. Көрсеткішке сәйкес елдің 2019 және 2021 жылдардағы халық өсімібірілген[1]. Статистика бойынша 2021 жылдың қорытындымен жалпы еңбек күші 9 262,3 млн адамды құраса, оның 8 811,9 адамы жұмыспен дамылған, жалдамалы қызметкерлер саны 6 717,0 млн адамды немесе өткен 2020 жылдың көрсеткішінен 0,5%-ға өскен, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар болса, 2021жылы 2 094,9 млн адам бұл өз кезегінде 2020 жылдың қорытындысынан 2,4%- ға жоғары (1 кесте).

1 кесте - ҚР-ның еңбек нарығының негізгі индикаторлары

Индикаторлар атауы	2019	2020	2021	2021 жылдың көрсеткіші 2019 жылмен салыстырғандағы өсу/төмендеу қарқыны %-бен
Жұмыс күші, мың адам	9 221,5	9 180,8	9 256,8	0,4
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	8 780,8	8 732,0	8 807,1	0,3
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	6 681,6	6 686,7	6 710,2	0,4
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер, мың адам	2 099,2	2 045,4	2 096,9	1,4
Жұмыссыздар, мың адам	440,7	448,8	449,6	2,0
Жұмыссыздық деңгейі, %	4,8	4,9	4,9	-
Жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-24 жас)1)	3,6	3,8	3,7	-
Жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-28 жас)2)	3,7	3,8	3,8	-
Ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі, %	2,2	2,2	2,1	-0,1
Жұмыс күші құрамына кірмейтін адамдар, мың адам	3 934,0	4 076,8	4 093,3	4,0

Қазақстанның еңбек нарығын тұтастай қарастыра отырып, 2021 жылдың көрсеткішін 2019 жылмен салыстырғанда жұмыс күшінің жалпы саны 35,3 мың адамға немесе 0,4%-ға өскен. Дегенменде облыстарда жұмыс күшінің азаюы қарқыны көрінеді (2 кесте).

Жұмыс күшін құрамына келетін болсақ жалпы 2021 жылдың есебі бойынша жұмыс күшінің құрамындағы ерлер саны 475,7 мыңға жеткен, аталған көрсеткіш 2019 жылдың қорытындысымен салыстырғанда 19,5 мың адамға немесе 0,42%-ға жоғары. Әйелдер 2021 жылының есебімен 4 252,2 мың құраған аталған көрсеткіш, 2019 жылдың қорытындысынан 6,8мың адамға немесе 0,16%-ға пайызға өскен[2].

2 кесте - Өңірлер бойынша жұмыс күші үлесі, (пайызбен)

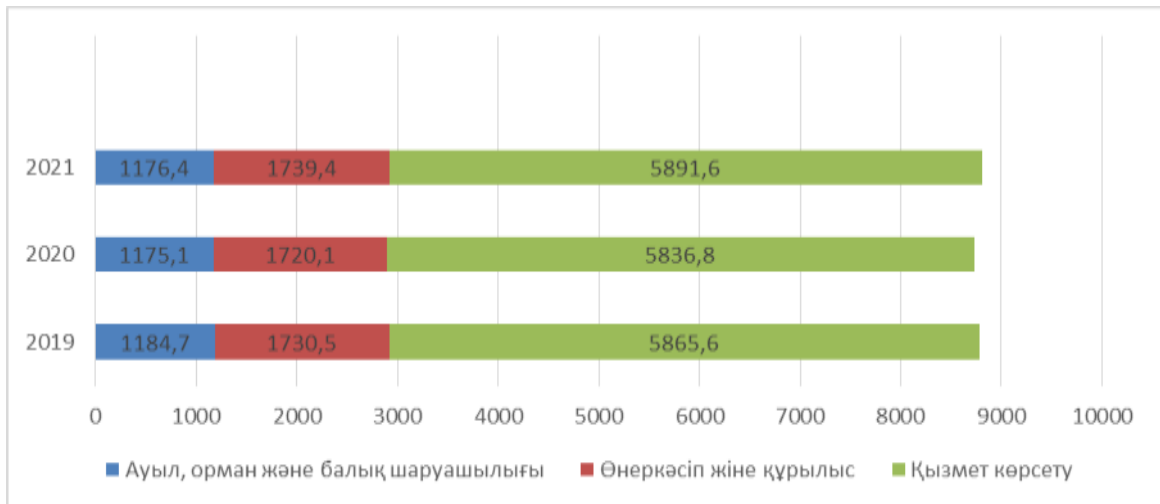
Өңірлер атауы	Жұмыс күші, мың адам			
	2019	2020	2021	2021 / 2019 жылмен салыстырғандағы өсу/төмендеу қарқыны %- бен
Қазақстан Республикасы	9 221,5	9 180,8	9 256,8	0,4
Түркістан облысы	428,3	418,3	417,6	-2,6
Ақтөбе	437,3	437,3	440,9	0,7
Алматы	1 038,7	1 022,7	1 021,5	-1,6
Атырау	332,4	330,7	334,0	0,6
Батыс Қазақстан	338,0	337,9	338,7	0,7
Жамбыл	532,5	529,5	528,3	-0,8
Қарағанды	678,9	672,5	673,4	-0,7
Қостанай	508,9	490,5	499,3	-1,8
Қызылорда	349,1	346,3	347,1	-0,5
Маңғыстау	320,9	324,2	348,6	8,8
Павлодар	409,7	406,7	403,1	-K5
Солтүстік Қазақстан	308,3	304,4	301,9	-2,3
Түркістан	826,2	821,8	819,4	-0,8
Шығыс Қазақстан	715,0	703,6	701,8	-1,9
Нұр-Сұлтан қаласы	578,9	590,5	608,4	5,2
Алматы қаласы	986,6	1 011,5	1 036,3	5,1
Шымкент қаласы	431,9	432,5	436,3	1,2

Қала тұрғындары 2021 жылдың қорытындысымен 5 491,77 мың адамды құрап отыр, бұл көрсеткіш 2019 жылдың сәйкес көрсеткішінен 101 мың адамға немесе 1,9%-ға өскен. Ауыл тұрғындарына келер болсақ, 2021 жылы олардың саны 3 765,0 мың адамды құрап, 2019 жылдың сәйкес көрсеткішімен салыстырғанда 65,4 мың адамға немесе 1,7%-ға төмендеген (3 кесте).

3 кесте - Тұрғылықты жері және жынысы бойынша жұмыспен қамтылған халықтың құрылымы

	Жұмыс күші, мың адам			
	2019	2020	2021	2021 жылдың көрсеткіші 2019 жылмен салыстырғандағы өсу/төмендеу қарқыны %-бен
Ерлер	4 535,4	4 519,5	4 554,9	0,42
Әйелдер	4 245,4	4 121,5	4 252,2	0,16
Қала	5 390,8	5 412,2	5 491,8	1,9
Ауыл	3 830,4	3 768,6	3 765,0	1,7

Жұмыспен күшінің салалық құрылымына келетін болсақ, ең көп үлесі сурет 2-тен көріп отырғанымыздай қызмет көрсету саласынатиесілі жалпы 2021 жылдың көрсеткіші бойынша қызмет көрсету саласында 5 891,6 мың адам жұмыс жасайды берілген көрсеткіш 2019 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 26 мың адамға немесе 0,4%-ға өскен. Ауыл шаруашылығында 2021 жылдың көрсеткіші бойынша 1 176,4 мың адам жұмыс жасайды, бұл көрсеткіш 2019 жылдың қорытындысымен салыстырғанда 8,3 мың адамға немесе 0,7%-ға кеміген. Өнеркәсіп және құрылыс саласы бойынша 2021 жылыдың есебімен аталған салада 1739,4 мың адам қызмет етеді, 2019 жылдың есебінен 8, 9 мың адамға немесе 0,5%-ға төмен.

2 сурет - Салалар бойынша жұмыспен қамтылған халықтың құрылымы

Жұмыспен қамту құрылымында 2021 жылдың қорытындысы бойынша жұмыс істейтін халықтың 76%-ы немесе 6 710 мыңы жалдамалы еңбекпен қамтылды, олардың саны 2019 жылмен салыстырғанда 0,4%-ға немесе 28,6 мың адамға артты. Тиісінше, жұмыспен қамтылғандардың 24%-ы немесе 2 094,8 мың адам өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар болып табылады, олардың саны өткен 2019 жылдың көрсеткішімен салыстырғанда 0,2%-ға немесе 4,2 мың адамға өскен (2 сурет).

2021 жылдың қорытындысымен Қазақстанда атаулы жалақы орташа есеппен 275,6 мың теңгені құрады, бұл 2019 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 48%-ға жоғары. Сонымен қатар, нақты жалақы индексі 2019 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 0,9%-ды құрады (3 сурет).

3 сурет - 2019-2021 жылдардағы еңбекақы көрсеткіштері

Өңірлер бөлінісінде 2021 жылы жалақы деңгейі бойынша мұнай өңірлері - Атырау (айына 420,4 мың теңге) және Маңғыстау облыстары (382,4 мың теңге) көшбасшы болып қалуда, сондай-ақ мегаполистер - Нұр-сұлтан қаласы (391,4 мың теңге.) және Алматы қ. (329,1 мың теңге). Өз кезегінде, ең төменгі орташа айлық жалақы Солтүстік Қазақстан және Түркістан облыстарында байқалады- 203 мың теңге және 207,9 мың теңге, тиісінше, бұл орташа республикалық мәннен 26,3% ға және 25,4%-ға төмен[3].

Айта кету керек, республиканың барлық өңірлерінде атаулы жалақының өсімі байқалды: ең жоғары өсім Алматы (+17,3%) және Шығыс Қазақстан (+17,2%) облыстарында, ең төмені Атырау (+0,3%) және Қазақстан (+6,3%) облыстарында.

Еліміздегі халықты жұмыспен қамтуға байланысты көптеген іс шаралар және бағдарламалар кешені қазіргі уақытта жұмыс атқаруда. 2020 жылы пандемия кезінде Президент Қ.Тоқаев халыққа экономиканы, шағын және орта бизнесті қазіргі күрделі жағдайда барша ел тұрғындарын қолдауға бағытталған бірқатар нақты тапсырманы жолдады.

Қазақстандағы еңбек әлеуеті ел экономикасының ішкі және сыртқы құрылымдық жағынан дамуының негізгі және маңызды бөлігі болып саналады. Еңбек ресурстарының дамуы ел өңірлеріндегі индустриялық аймақтардың дамуына бірден бір септігін тигізеді. Мемлекеттік халықты жұмыспен қамтуға арналған іс шаралырының ішіндегі ең ауқымдысы да Индустриялық аймақтарды дамыту. Аталған жобаларды құру арқылы халықты көптеген жұмыс орныдарымен қамтамасыз етуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарлама. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2020 жылғы 29 қантардағы № 5 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы.
2. Кибанов, А. Я. ұйымның персоналды басқару [Мәтін]: оқулық / А. Я. Кибанов. - Мәскеу: бірлік, 2012. - 435 б.
3. Атаева, е.а. еңбек әлеуетінің деңгейін анықтайтын факторлардың жіктелуі [Мәтін] / Е. А. Атаева // өнеркәсіп экономикасы - 2012. - Т.28. - №2. - б.181-186.

Maksym Maslei
O. Ovdiuk, PhD in Economics, Associate Professor

WORK QUALITY MONITORING CHIP

The dynamic development of social business produces powerful results and makes a significant contribution to the country's economy and the social sphere. The main goal of social business is to solve a specific social problem. This is the main difference between a social enterprise and a commercial business.

How control us to success? Thanks to monitoring, we receive data on whether the obtained result corresponds to the set goal. Thanks to this, it is possible to adjust and improve methods of solving tasks. Monitoring is necessary in order for enterprises' tasks to be solved effectively. The working method is the development of an innovative product to ensure simple and effective monitoring of employees. The object of the study is the process of creating a prototype chip for monitoring the quality of work to ensure the information needs of the company's employees.

What do we control? This very issue is bypassed and it usually turns out that the manager seeks to control the employee, not his work. Because of this, the market offers the manager to monitor the employee with the help of a video camera or to use the installed program on the computer. In advance, this is an absurdity that contradicts the humane attitude towards subordinates. Modern studies indicate that with such a totalitarian management system, work productivity is inefficient. Because when it comes to intellectual work, traditionally, strict control only destroys the prerequisites for mental activity [1]. Therefore, too strict monitoring of negative consequences, especially, it concerns intellectual work. According to scientific studies, labor productivity is reduced.

To apply the required type of control, it is enough to take into account two parameters. The first is to ensure the specifics of the task that you assign.

To an employee or a group of employees. The second one outlines the features of the performer, the one who will perform this task. If the employee is responsible and competent, you can rely on him, and the task is quite simple and does not require a large number of stages on the way to its solution, you can use simple control of the result. In the opposite case, if the performer does not have sufficient independence, he is unlikely to cope, and the task is difficult, then we pay attention to process control [1]. Thus, two main types of control were identified, in fact, there are more of them, but all of them are conditioned by relevant practical situations.

Types and subtypes of control in relation to the stages of the problem solving process are shown in fig. 1.

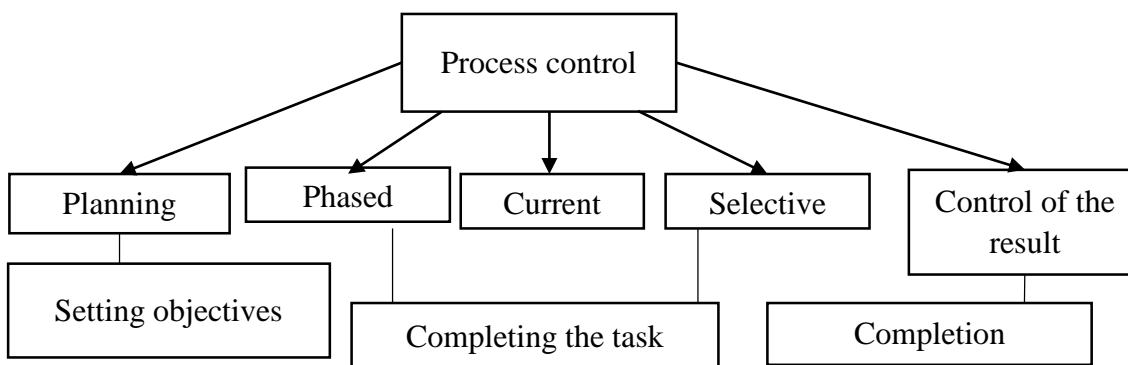

Fig 1. Types of control

Control is closely related to planning, it is at the planning stage that a task is determined that one or another department must perform as a result - each employee. The task performance process is divided into stages. The leading condition of control is planning.

Current control is carried out directly during the execution of works. It consists of monitoring current activities aimed at checking compliance with standards. It is based on rules, governing provisions, normative indicators. Regular inspection of the activities of subordinates, discussion of emerging problems and proposals for improving work allow to eliminate deviations from provisions, plans, instructions [2]. As a summary, in accordance with the current control, a prototype chip for monitoring the quality of work was developed - it is a monitoring of the use of working time, which

makes it possible to single out among others those workers who deserve appropriate encouragement.

Features of the quality monitoring chip:

- Collection of information;
- Control;
- Ensuring compliance of products and processes with the requirements of regulatory and technical documentation;
- Information about the course of the production process and maintaining its stability;
- Protection of the enterprise from the supply of low-quality materials;
- Detection of defective products in the early stages of prevention of the release of low-quality products.

The target audience of this prototype can be any enterprise: IT companies, agriculture, government bodies. The comparison will take place by functional, species, subject and key competitors.

Functional competitors - competitors whose products satisfy the same consumer demand as your product, but may not have any common features with your product. Specific competitors - competitors whose products satisfy the same consumer need as your product, but have different characteristics, properties, functional. Subject competitors - competitors whose products satisfy the same consumer needs as your product and are practically identical to your product in all parameters. Key competitors - enterprises that can significantly affect the volume of sales of your product [3]. Therefore, it can be stated that the competition reflects the competition between manufacturers of similar products for their sale and obtaining a greater profit, packaging, functionality, quality. Quantitative parameters: price, credit, system of discounts and various programs. Access and service options: timely order fulfillment, ease of purchase. The analysis of the quality parameters of the product is shown in table. 3.

Quality indicator of the product	Our product	<i>IT-Lynx</i>	<i>CLAAS Telematics</i>	<i>Priva Compact CC</i>
Cost	1500\$	2000\$	2400\$	2700\$
Trademark	1	3	0	3
Design	3	2	0	3
Reliability	3	0	0	3
Repairability	3	0	0	0

The criteria were evaluated on a scale of 0-5, where

- 5 points – the best offer on the market;
- 0 points – there is no qualitative parameter.

Promotion channels: own website, online stores, exhibitions, partners, Off-line retail supplies. Advertising methods: print media, exhibitions, forms, conferences, local and national television. Analysis of product promotion and advertising channels is presented in table. 4.

Designing the results of channel analysis product promotion and advertising

Канал просування/ тип реклами	Our product	<i>IT-Lynx</i>	<i>CLAAS Telematics</i>	<i>Priva Compact CC</i>
Promotion of advertisement				
Own site	+	+	+	+
Internet-shop	+	-	-	+
Exhibitions	-	+	-	-
Type of advertisement				
Print media	-	+	+	-
TV	-	+	-	-
Advertising with visual impact	+	-	+	-

SWOT is an actionable business planning tool used in business to formulate strategies. This tool allows you to analyze internal factors (strengths and weaknesses)

that influence and external factors (opportunities and threats) that may affect the organization [4]. So, the SWOT model helps to make the right conclusions for creating a business. With the help of the analysis, it is possible to see the potential for development and the threat of entrepreneurship.

It is necessary to analyze: strengths and weaknesses; and opportunities and threats. Analysis of competitors' strengths and weaknesses.

1. *IT-Lynx*.

Strengths:

a) High market share, public awareness of the product. Available information on: functionality, quality, trademark and design of these products, they have their own website.

Weak sides:

b) There is no support from the authorities, there is not enough information about the reliability and maintainability of products, they are expensive products on the market of competitors. There is no sale in online stores and Off-line retail sales, there is no advertising, regarding the visual impact.

2. *CLAAS Telematics*.

Strengths: a) High market share, awareness of the product on the part of the population. The given information about the functionality and quality of products, they have their own website. Advertising is spread through mass media and advertising that has a visual impact.

Weaknesses: b) No support from the authorities, lack of own brand, lack of information on design, reliability and maintainability of this product. Expensive products on the competitors' market, there is no trade in online stores and Off-line retail sales, there is no advertising on local and national television.

3. *Priva Compact CC*.

Strengths: a) The specified information regarding: functionality, quality, trademark, design, reliability of this product. Advantage in the price category over other competitors. User-friendly operation. Clear user interface with intuitive

dashboards and graphs. Easy upgrade to meet future needs. Perfect fit with Priva Connex for more advanced technology. No need to replace the entire system. Modular design. Customizable in line with your specific requirements [5].

Weaknesses: b) Average market share, no support from the government, lack of awareness of this product, no information on repairability. No advertising, regarding: print media, local and national television and advertising that has a visual impact.

So, the most important advantages of competitors: a high share of the market, awareness of the product on the part of the population. The peculiarity of the Priva Compact CC enterprise is detailed information on quality parameters that correspond to the same identical price in comparison with others. The advantage of the company "IT-Lynx" is the effectiveness of media advertising and local and national television, which can strongly influence people. The privileges of the "CLAAS Telematics" enterprise are public awareness and a high share of the product market.

Conclusions. This prototype can be used for social entrepreneurship aimed at solving a specific social problem, namely, monitoring the use of working time to select employees who deserve appropriate stimulation. The particularity of this project stands out due to the lower price, in line with competitors on the market, and the simple, intuitive use of this product with the help of information technologies. That is, developed software that will provide an opportunity to monitor the effective working time of an employee. For example, for business directors, this will provide an opportunity to save time that can be used to solve other tasks. The given concept can ensure the process of informatization of activities production, by increasing the efficiency of the main operations, in relation to the satisfaction of the company's customers.

LIST OF LITERARY SOURCES USED

1. How to control the work of employees. Website. URL: www.i.factor.ua
2. Types of control. Website. URL: www.textbook.studio
3. What is a SWOT analysis? Website. URL: <https://business.dii.gov.ua>
4. Priva Compact CC: manage your essential growing processes. Website. URL: www.priva.com

Zemědělské ekonomika

Түлеметова А.С, Досмуратова Э.Е., Байбула Д.

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттыру үшін осы жылдан бастап бизнес үшін қарсы міндеттемелер кезең-кезеңімен енгізіледі. Сонымен қатар базалық субсидиялар бойынша субсидиялау көлемін ұлғайту есебінен 2025 жылға қарай ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуды 1,5 есе, минералдық тыңайтқыштарды қолдануды 1,4 есе, жоғары сапалы тұқым сатып алуды 1,2 есе ұлғайту жоспарланған. Бұл ретте мемлекеттік қолдаудың басты қағидаты оның тұрақтылығы мен сабақтастығы болады. Бұл шаруаларға ұзақ мерзімді перспективада өз қызметін болжауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту мақсатында қабылданған бірқатар мемлекеттік бағдарламаларда АӨК әлеуетін арттырудың келесідей негізгі жолдары қарастырылған:

- еңбек өнімділігін 2,5 есеге арттыру;
- қайта өңделген өнім экспортын 2 есе өсіру;
- ішкі нарықты 80%-дан астам деңгейде азық-түлік тауарларымен молайту;
- 1 млн ауыл тұрғындарының табысын тұрақты арттыру.

Агроөнеркәсіптік кешеннің тиімділігін арттыру мақсатында еңбек өнімділігін арттыру бағытында шаралар ұйымдастырылды. Осы мақсатта өткен жылы саланы қаржыландыру жұмыстары да жүргізілді.

Агроөнеркәсіп кешенінің субъектілерін қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру мақсатында екінші деңгейдегі банктер, Қазақстанның Даму банкі және синдикатталған қарыздар арқылы ауыл шаруашылығы

секторына кредит беру мүмкіндіктерін кеңейту көзделген. Олар мемлекеттік қолдаудың салалық бағдарламаларына енгізіледі. Ауыл шаруашылығы өнімдерін форвардтық сатып алуды кеңейту және жастарға арналған ауыл шаруашылығы саласындағы жобаларды іске асыруға гранттар енгізу мүмкіндігі қарастырылуда. Сондай-ақ, АӨК қолдаудың барлық шараларының бірыңғай электрондық ресурсы құрылады [1].

Базалық субсидиялар бойынша субсидиялау мөлшерін арттыру есебінен 2025 жылға қарай:

- ауыл шаруашылығы техникасын жаңарту деңгейін 4%-дан 6%-ға дейін;
- минералды тыңайтқыштарды қолдану ғылыми негізделген норманың 21%-ынан 30%-ға дейін;
- IV репродукцияға дейінгі жоғары сапалы тұқымдарды енгізу деңгейін 93%-дан 97%-ға дейін жеткізу жоспарлануда.

Бұл ретте мемлекеттік қолдаудың басты қағидаты оның тұрақтылығы мен сабақтастығы болады. Бұл ауыл шаруашылығы еңбеккерлеріне өз қызметін ұзақ мерзімді перспективаға болжауға мүмкіндік береді.

Пандемия кезінде бүкіл әлемде елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ауыл шаруашылығының рөлі артқан. Сондықтан Қазақстан мен көптеген мемлекеттер үшін импортты алмастыру мәселесі басымдыққа ие. Қабылданған шаралар 2023 жылдың соңына қарай импортқа тәуелділік мәселелерін шешіп, еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл ретте басымдық инфляцияға әсер ететін азық-түлік тауарларына берілетін болады.

Алдағы бес жылда 250 млрд теңге сомасына 50 мың шағын несие беру жоспарланып отыр. Азық-түлік тауарларының бағасы өндірісі мен тұтыну теңгеріміне ғана емес, сондай-ақ импортталатын және экспортқа жіберілетін өнімнің үлесіне де байланысты. Мұндай ағындар сыртқы нарықтардың бағаларын ішкі саудаға әкеп соқтырады.

Сонымен қатар, ауылда шағын несие беру жалғасатын болады. Өткен жылдың өзінде бұл мақсаттарға 43,2 млрд теңге бағытталды, бұл 11 мыңнан

астам микрокредит беруге мүмкіндік берді, оның 60%-ын стартап-жобалар құрайды. Бағдарламаны іске асыру ауылда 11 мың тұрақты жұмыс орнын құруға мүмкіндік берді.

Әлеуметтік маңызы бар өнімдерге құс еті, шұжық өнімдері, ірімшік және сүзбе, алма, қант және балық жатады. Осындай өнімнің өндірісін ұлғайту мақсатында инвестициялық жобаларды қолдау бойынша, оның ішінде жеңілдікті несиелеумен және субсидиялаумен қамтамасыз ету, инфрақұрылымды дамыту және жер ресурстарымен қамтамасыз ету, ішкі нарықты қорғау бойынша, сондай-ақ кадрларды қамтамасыз ету және даярлау бойынша бірқатар шаралар іске асырылады [2].

2024 жылға дейін Жамбыл облысында жыл сайын 19 құс фабрикасын, 35 өнеркәсіптік сүт-тауар фермасын, 9 ет өңдеу кәсіпорнын іске қосу, сондай-ақ жаңа қант зауытын салу жоспарланған. 6,6 мың га алаңда жаңа қарқынды бақтар салу, сондай-ақ тауарлы балық өсіру бойынша 8 жобаны іске қосу көзделіп отыр [3].

Осы жобаларды толық қуатқа енгізудің нәтижесінде аталған өнім түрлері бойынша қамтамасыз ету 2024 жылға қарай 100%, ал қант бойынша - 80% құрайды.

Оның дерегінше, республика бойынша бес жылдың ішінде 380 инвестициялық жобаны іске асыру жоспарланған.

Диссертациялық жұмыстың екінші тарауында және жоғарыда орындалған талдау жұмыстарының нәтижелері бойынша агроөнеркәсіптік кешеннің қазіргі жағдайы мен даму болашағына SWOT талдау жасалып, кешеннің күшті және әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлері анықталды (1 кесте).

Сонымен, SWOT талдау көрсеткендей, ауыл шаруашылығының даму тенденциясы тікелей елдегі саяси жағдай, экономикалық конъюнктура және инновациялық ахуалмен анықталатындықтан, аталған процестердің аграрлық сектордың өсу қарқынына ықпал етуін реттеудегі мемлекеттің рөлін бағаламау мүмкін емес. Агроөнеркәсіптік кешен – әртүрлі шаруашылық жүргізу мен

меншік формасындағы кәсіпорындардан тұратын күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе. Мемлекеттік реттеу мүдделердің келісуі негізінде шаруашылық жүргізудің барлық формалары субъектілерінің тепе-теңдігін есепке ала отырып, бірыңғай механизм ретінде АӨК-нің нәтижелі қызмет етуін қамтамасыз етуі тиіс.

1 кесте – ҚР агроөнеркәсіп кешенін SWOT талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - Қазақстан аумағы бойынша әлемде тоғызыншы орынды иеленеді; - Қазақстан жан басына шаққандағы жыртылған жерлердің алаңы бойынша әлемде екінші орынды иеленеді; - Қазақстан астық пен ұн бойынша ірі экспорттаушылардың қатарына кіреді; - ауыл халқының көптігі (барлық халықтың 43%-ы), жұмыспен қамтылғандардың жоғары үлесі (жұмыспен қамтылған халықтың 18%-ы); - ТМД және Орталық Азия елдерінің өткізу нарықтарының азық-түлік өнімдеріне деген жоғары әлеуетті сұранысы; - АӨК жалпы өнімінің тұрақты өсімі; органикалық өнім өндірісі мен экспортының жоғары әлеуеті 	<ul style="list-style-type: none"> - елдің ЖІӨ-сінің төмен үлесі (4,8%); - сауданың, оның ішінде экспорттық сауданың дамымағандығы; - ғылыми-зерттеу және тәжірибелік- конструкторлық жұмыстарды енгізудің төмен деңгейі; - ветеринария және тамақ қауіпсіздігі деңгейінің төмендігі; - жоғары капитал сыйымдылығы; өзін-өзі ақтау мерзімінің ұзақтығы; - табиғи-климаттық жағдайларға тәуелділік; - төмен еңбек өнімділігі; - АШТӨ табысының төмен деңгейі

Мүмкіндіктер	Қауіп-қатерлер
<ul style="list-style-type: none"> - халық санының өсуіне және тамақтану құрылымының өзгеруіне байланысты ауыл шаруашылығы өнімдерінің барлық түрлерінің көлемін ұлғайту мүмкіндігі; - АШТӨ-ні және ауыл шаруашылығы кооперативтерін тиімді мемлекеттік қолдауды қалыптастыру; - перспективалы салалар бойынша жеткізілімдер географиясын және экспорт көлемін кеңейту 	<ul style="list-style-type: none"> - табиғи-климаттық жағдайлардың қолайсыз өзгерістері, ауа-райы жағдайларының тұрақсыздығы; - жануарлар мен өсімдіктер ауруларының таралуы және табиғи ортаның ластануы; - ДСҰ-ға кіруге байланысты жекелеген өнім түрлері бойынша халықаралық нарықтардағы бәсекелестіктің өсуі; сапаны тиімсіз мемлекеттік реттеу тәуекелі

Бұған қоса АӨК күрделі биотехнологиялық жүйе болып табылады. Ауыл шаруашылығында маңызды табиғи өндіріс құралы – жер, су және т.б. қолданылады. Шаруашылық қызмет нәтижелеріне табиғи-климаттық жағдайлар үлкен ықпал етеді, ол ауыл шаруашылығында өндірістің тәуекелді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Қ. Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы, 02.09.2019 ж.

2 Райханұлы. Н. АПК: кризис отрасли и проблемы выхода из него. //МысльМ6-2017г, стр55

3 Абдильдина Л.И., Бельгибаев К.М. Экономика сельского хозяйства. – Алматы: Кайнар, 2018. 608 с.

Түлеметова А.С, Досмуратова Э.Е., Байбула Д.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

АГРАРЛЫҚ ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕННІҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ- ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІНІҢ ӨЗІРЛЕУ

Осы уақытқа дейін аймақтық аграрлық өнеркәсіптік кешеніндегі нарықтық қатынастардың ұйымдастырушылық - экономикалық механизмін құру мәселелерін тәжірибелік шешу, жалпы жеткілікті зерттеу негіздемесінсіз және көбінесе ғылыми қағидаларға қайшы келеді. Сонымен бірге, ұйымдастырушылық-экономикалық механизм шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызмет жағдайларын, кәсіпорындардың экономикасын және агроөнеркәсіптік кешендегі бүкіл әлеуметтік-экономикалық жағдайды анықтайтын шешуші фактор болып табылады.

Нарық экономикалық категория ретінде айналымдағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың жиынтығын білдіреді. Зерттеудің алдыңғы тарауларында көрсетілгендей, аграрлық өнеркәсіптік кешеннің ұйымдастырушылық - экономикалық механизмінде орын алатын әкімшілік-командалық жүйеден нарықтық қатынастарға көшу объективті қажетті қадам болды.

Арнайы әдебиеттерде аграрлық өнеркәсіптік кешеннің ұйымдық-экономикалық механизмі мен оның мәні туралы нақты түсінік жоқ [1]. Егер біз оның экономикалық және аграрлық қатынастармен объективті шарттылығына сүйенетін болсақ, онда қазіргі жағдайда аграрлық өнеркәсіптік кешеннің ұйымдық-экономикалық механизмі нарық заңдарымен анықталған өндіргіш күштермен өзара әрекеттесудің нақты көрінісі ретінде әрекет етеді.

Кейбір авторлардың пікірінше [2], ұйымдастырушылық-экономикалық механизм - бұл экономикалық әсер етудің әдістері мен тәсілдерінің жиынтығы. Бірақ, сіз бұл ұстаныммен келісе алмайсыз, өйткені бұл оның бір жақты түсінігі. Әрине, ұйымдастырушылық-экономикалық тетікке экономикалық әдістер кіреді - баға белгілеу, несиелеу, сақтандыру, болжау және т.б., бірақ оларды жүзеге асыру мен қолданудың нақты құрылған ұйымдастырушылық бағдарламасынсыз ол жұмыс істей алмайды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, Ю.Курбатов келтірген ұйымдастырушылық-экономикалық механизмнің анықтамасын ең қолайлы деп санаймыз: «...бұл объективті түрде анықталған әдістердің, тәсілдердің мен

құралдардың мүдделеріне негізделген жиынтығы, сондай-ақ Аграрлық өнеркәсіптік кешендегі репродуктивті үдерісті реттеу мен ынталандыру саласында оларды кешенді пайдаланудың тиісті ұйымы». Бұл анықтаманың жетіспеушілігі ретінде осы механизмнің әдістері, тәсілдері мен құралдары табиғатта абстракты болып табылады және оларды нақтылауға мүмкіндік жоқ.

Басқарудың әр деңгейінде ұйымдастырушылық-экономикалық механизмнің өзіндік ерекшеліктері бар, олар, әдетте, оған кіретін элементтердің құрылымында емес, осы элементтердің әрқайсысы орындайтын функциялардың мазмұнында көрінеді.

Кейбір зерттеушілер ұйымдастырушылық-экономикалық механизмнің құрылымын жеке кіші үш жүйенің жиынтығы ретінде ұсынады:

- 1) ұйымдастырушылық механизм;
- 2) экономикалық механизм;
- 3) басқару механизмі.

Бірақ, біздің ойымызша, мұндай бөлу ұйымдастырушылық-экономикалық механизмнің мәнін толық көрсетпейді. Сонымен, басқару механизмін жеке ішкі жүйеге бөлу іс жүзінде мүмкін емес, өйткені оның болуы ұйымдастырушылық механизм ішінде болжанады. Егер ұйымдастырушылық механизм басқару механизміне негізделмесе, онда шаруашылық (ұйымдастырушылық-экономикалық) механизм орын алады, яғни қалыптасады деп айтуға болмайды.

Әлемдік тәжірибені жинақтау және АӨК-дегі істердің нақты жағдайын зерттеу аграрлық саясатта салалық, экономикалық, инвестициялық, инновациялық және әлеуметтік басымдықтарды бөліп көрсету қажеттігін көрсетеді. Олар АӨК жұмысының ұйымдастырушылық-экономикалық механизмнің негізін құрайды [3].

Әрбір ішкі жүйенің жұмыс істеуінің тиімділігі мен келісімділігі тұтастай алғанда аймақтың аграрлық өнеркәсіптік кешенінің жұмыс істеуінің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмнің негізділігі мен тиімділігін анықтайды (1 сурет).

1 сурет - Аймақтың АӨК қызмет етуінің дағдарысқа қарсы

ұйымдастырушылық-экономикалық механизмінің құрылымдық сызбасы

1-суретте көрсетілгендей, ұйымдастырушылық-экономикалық механизмді тек өндірістік жүйеге басқарушылық әсер ету әдістерінің жиынтығы деп қарауға болмайды. Басқару әсері механизмнің бір жағын ғана құрайды. Оның негізгі мазмұны ауылшаруашылық жүйесінің мақсатымен, оның құрамдас

элементтерінің орналасуы мен өзара орналасуымен, әрқайсысының мақсатты функцияларымен, жүйенің жұмыс істеу үдерісінде олардың өзара әрекеттесу сипатымен анықталады.

Ұйымдастырушылық-экономикалық механизм өндірістік қатынастардың барлық маңызды белгілерін және әр басқару объектісінің ерекшеліктерін, оны ұйымдастырудың тәсілі мен нысандарын, экономикалық жүйедегі рөлі мен орнын, экономикалық қатынастардың сипаты мен өндірістің технологиялық әдісінің ерекшелігін көрсетеді.

Аймақтың аграрлық өнеркәсіптік кешенінің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмінің ұтымды жұмыс істеуі келесілерге негізделуі керек:

1. экономикалық заңдардың талаптарына, АӨК салаларын дамытудың қазіргі жағдайы мен міндеттеріне сәйкес келетін экономикалық және әкімшілік тетіктер мен ынталандырулардың объективті сипаты;

2. экономикалық және ұйымдастырушылық-басқарушылық басқару әдістерінде қолданылатын, тонау мен жекелеген кәсіпорындардың экономикасында тұрақтылықты қамтамасыз ететін тәсілдер мен ынталандырулардың салыстырмалы ұзақ мерзімділігі, аграрлық өнеркәсіптік кешеннің серіктестері мен контрагенттері арасындағы экономикалық қатынастар. Керісінше, жиі ауыстырылатын әсер ету құралдары өндірісті бұзады, оның дамуын тежейді және тиімділігін төмендетеді;

3. өндіріс жағдайлары мен нарық құрылымын ескере отырып, әсер ету тетіктері жүйесіндегі баламалылық және икемділік;

4. ұйымдастырушылық-экономикалық қатынастардағы жалпы және жеке тетіктердің үйлесуі. Жалпы аграрлық өнеркәсіптік кешеннің барлық салаларында және елдің аймақтарында, ал жеке меншік - жекелеген аймақтарда, салаларда немесе кәсіпорындарда қолданылады.

Ұйымдастырушылық-экономикалық механизм жүйесі әр ауылшаруашылық кәсіпорнын ауылшаруашылық қажеттіліктеріне ғана емес, сонымен қатар нарық пен сұраныс жағдайларына да бейімделуге алып келетін шаруашылық

жағдайларын жасауы керек. Осы жағдайларға бейімделу шаруашылық ұйымдарының өз қызметінен барынша жоғары нәтиже алудағы іскерлігін ынталандыруды көздейді.

Шаруашылық жүргізудің қазіргі күрделі жағдайларында ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктің өндіріс ауқымы мен құрылымын уақтылы реттеуге, оларды тұтыну саласында пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында шығарылатын өнімнің тұтынушылық қасиеттерін жақсартуға ықпал етуі маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бляхман л. с. Чернова Е. Р. ДСҰ жағдайындағы инновациялық экономикадағы агроиндустриалды саясат. // Қазіргі экономика мәселелері. – 2012. - № 4 (44). - С.24.

2.Әубәкірова ж.я., Маженова Н. А. қазіргі жағдайда Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің бәсекеге қабілеттілігі. //ҚазҰТУ Хабаршысы. – 2014. - №4. – 496-502 ББ

3. Сүлейменов Ж. Ж. нарықтық экономика жағдайында Қазақстанның аграрлық секторын басқару. - Алматы: Бастау, 2011. - Б. 20.

Státní nařízení hospodářství

Нәси С.Қ.

Академия государственного управления при Президенте РК, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЕДНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

На сегодняшний день вопросы государственного регулирования качества жизни населения становятся особенно актуальными, а именно возрастает необходимость качественного решения проблемы снижения уровня бедности населения.

Следствием бедности является недоступность качественного медицинского обслуживания, образования, культурных ценностей и возможности социального лифта для этой части населения.

Для решения этих проблем необходима целенаправленная государственная политика, предметом которой является качество жизни населения.

В то же время государственные меры, направленные на преодоление бедности, могут быть эффективными только тогда, когда научный анализ проводится на всех уровнях социально-экономических систем.

Одним из важнейших направлений государственной политики в Республике Казахстан на протяжении последних лет является повышение благосостояния населения, и в частности, о преодолении бедности.

Рост доходов населения, обеспечивающий рост благосостояния населения и снижение бедности в стране, является наиболее важной задачей социального государства, каковым является Республика Казахстан.

В Стратегии Казахстан-2050 и во всех посланиях Президента Республики Казахстан народу, начиная с 1997 г. отмечено, что на первом плане государственной политики должны быть вопросы социального самочувствия и улучшения благосостояния населения Казахстана.

Также главы государства К. К. Токаев в своем выступлении на заседании

Мажилиса Парламента Республики Казахстан «Уроки «трагического января»: единство общества — гарантия независимости» отметил, что произошедшие трагические события вызваны серьёзными социально-экономическими проблемами и обострилась проблема неравенства [1].

В этой связи, в целях стабилизации социально-экономической ситуации в стране Правительством принято Комплексный план «Программа повышения доходов населения до 2025 года» [2].

Современный этап социально-экономических преобразований носит социальную направленность, что вызывает необходимость регулирования качества жизни населения в целом и молодежи в особенности.

Опыт развитых стран показывает, что высокое качество жизни достигается с помощью комплекса мер как экономического, так и административного характера. Особую актуальность приобретают вопросы государственного регулирования качества жизни населения. От их решения во многом зависят темпы и направленность будущих преобразований в стране, а также политическая и экономическая стабильность в казахстанском обществе. Решение этих проблем требует целенаправленной государственной политики, предметом которой является качество жизни населения.

Снижение её уровня важно для поддержания стабильности социально-экономического развития общества.

Целью данного исследования является разработка предложений по совершенствованию методов сокращения бедности и единой методологии анализа причин роста бедности.

Метод исследования: экономико-статистический и описательный. В качестве исходной информации используются статистические данные о социально-экономическом развитии Республики Казахстан.

В последнее время проблема бедности приобрела большую актуальность с связи с нестабильностью социально-экономического положения страны.

В Казахстане главным государственным институтом, разрабатывающим

методологическое обеспечение и осуществляющим практическое измерение уровня жизни и оценку бедности, является Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Под бедностью мы понимаем такое состояние, при котором возникает несоответствие между достигнутым средним уровнем удовлетворения потребностей и возможностями их удовлетворения у отдельных социальных групп, слоев населения. Она характеризуется неразвитостью самих потребностей, стремлением удовлетворять материальные потребности и нужды в ущерб духовным и социальным, нарушением (разрывом) социальных связей.

С бедностью напрямую связаны вопросы занятости населения, безработицы. Однако на сегодняшний день единой методики анализа причин роста уровня бедности не существует, что и обуславливает актуальность данной работы.

По официальным данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам, наиболее высокий уровень бедности по итогам 2021 года зафиксирован в Туркестанской (9,8%) и Мангистауской (8,6%) областях [3].

Действующая в Казахстане методика определения бедности опирается на принципы абсолютной концепции бедности. Согласно этой концепции, критерием идентификации бедных является недополучение минимума жизненно важных благ и услуг, конкретный набор которых описывает минимальная потребительская «корзина». В качестве инструмента для замеров используется не сама "корзина", а ее денежный эквивалент, получивший название прожиточного минимума. Он сопоставляется с душевым доходом индивида или домохозяйства.

Прожиточный минимум в Казахстане состоит из продовольственной корзины (55%) и непродовольственных товаров и услуг (45%) [4].

В целях определения факторов, оказывающих наибольшее и решающее

влияние на изменение уровня бедности в стране, был проведён регрессионный анализ статистических данных, характеризующих социально-экономическое положение Республики Казахстан.

Для формирования модели были выбраны следующие факторы:

x1 – уровень безработицы, %;

x2 – уровень самозанятых, %;

x3 – доля населения с доходами ниже 60% от медианного уровня доходов,
%

Таблица 1 - Основные индикаторы рынка труда (2017-2021 гг.)

Республика Казахстан	2017	2018	2019	2020*	2021*
Экономически активное население, тыс. чел.	8969,8	9146,1	9214,2	9192,7	9274,1
Занятое население, тыс. чел.	8530,5	8704,0	8773,2	8750,1	8824,2
Безработное население, тыс. чел.	439,0	442,1	441,0	442,6	449,9
Уровень безработицы, %	4,9	4,8	4,8	4,8	4,9

Таблица 2 – Итоговая таблица

Года	Доля населения с доходами ниже прожиточного минимума (уровень бедности)	Уровень безработицы, %	Уровень самозанятых, %	Доля населения с доходами ниже 60% от медианного уровня доходов, %
2017	2,7	4,9	23,3	10,1
2018	4,3	4,8	22,8	10,0
2019	4,3	4,8	22,8	9,7
2020	5,3	5,3	22,2	9,9
2021	5,2	5,2	22,5	9,3

Резюмируя вышесказанное, что уровень безработицы населения и самозанятых лиц, являются факторами роста доли населения с доходами ниже прожиточного минимума (уровень бедности).

Данные показатели, с одной стороны, являясь причинами, способствуют росту бедности, а с другой стороны, сами являются последствиями, к которым приводит бедность.

Регрессионный анализ подтвердил эту рабочую гипотезу. Результаты регрессионного анализа показали прямую зависимость роста доли населения с доходами ниже уровня безработицы от уровня безработицы и самозанятых, а также доли населения с доходами ниже 60% от медианного уровня доходов.

Проблема бедности может быть решена только при использовании комплексного подхода. Требуется учет как экономических, так и социальных групп факторов.

С одной стороны, необходимо оптимизировать уровень занятости. С другой стороны, требуется более сбалансированное применение мер государственной социальной политики.

Все это будет способствовать улучшению благосостояния населения, повышению уровня и качества их жизни

Литература:

1. Выступление Главы государства К.К. Токаева на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан «Уроки «трагического января»: единство общества — гарантия независимости»
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 апреля 2022 года № 218 «Об утверждении Комплексного плана "Программа повышения доходов населения до 2025 года
3. <https://stat.gov.kz/edition/publication>
4. Закон «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях»

Zahraniční ekonomické aktivity

Демеубаева А.О., Ахметова Г.Ж., Жабаева Б.О., Сатыбалдиева А.Н.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІ

Мемлекеттің сыртқы экономикалық саясаты - халық жағдайын жақсарту және төлем балансын алу мақсатында дүниежүзілік нарыққа тауарлар мен қызметтердің ілгері жылжуын қамтамасыз ететін елдің мақсатты қызметі. Сыртқы экономикалық байланыстардың дамуы ұлттық экономиканы тұрақтандыру және дағдарыстық кұбылыстарды жоюдың маңызды бір бағыты болып табылады.

Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық қызметін мемлекеттік реттеу жүйесінің құрамы:

- реттеудің заңды-құқықтық негізі;
- басқарудың институционалды-ұйымдастырушылық құрылымы;
- сыртқы экономикалық қызметті мемлекеттік бағдарлау;
- сыртқы саудалық мәселелерді квоталау және лицензиялау;
- экспорттық шарттарды тіркеу;
- импорттық тауарларды сертификациялау;
- экспортталатын тауарлардың бағасына, сапасына және санына міндетті экспорттық бағалау;
- кедендік реттеу;
- сыртқы экономикалық қызметті валюталық және несие-ақшалай реттеу.

Мемлекеттік реттеудің мақсаттары мен қағидалары

Сыртқы экономикалық қызметті мемлекеттік реттеудің маңызды мақсаттары келесілерден тұрады:

- құрылымдық мәселелерді шешу;
- республиканың басқа елдермен және халықаралық ұйымдармен өзара тиімді экономикалық қатынастарды құру және дамыту;
- экспорттық әлуетті көбейту;
- республикалық тауар өндірушілердің шетел серіктестерімен тікелей қатынасты кеңейту мақсатында қолайлы халықаралық тәртіпті жасау және қолдау;
- шетел капиталын тарту;
- Қазақстандық кәсіпорындарды дүниежүзілік бәсекеге қосу, сапалы шикізат пен материалдарды, жаңа технологияны ендіру, лицензия және патенттерді сатып алу арқылы ұлттық тауардың (өнімнің) сапасын және еңбек

өнімділігін арттыру;

- мемлекеттік, қаржылық, ақпараттық көмек арқылы қазақстандық кәсіпкерлердің дүниежүзілік нарыққа өту жағдайларын жасау;

- ішкі нарықты қорғау, сыртқы экономикалық ұлттық мүдделерді қорғау.

Аталған мақсаттар сыртқы экономикалық саясаттың нақты формаларын жүзеге асыруға бағытталған:

- экспорттық-импорттық саясат, мұның ішінде лицензия және квота бөлу, кедендік тарифтерді реттеу,
- шетел инвестицияларын тарту саясаты (несиелерді алу және қолдану), тікелей инвестицияларды тарту саясаты мен шетел мемлекеттері арқылы техникалық көмекті қолдану саясаты;
- валюталық реттеу саясаты.

Ұзақ жоспарда экспорттық-импорттық саясаттағы реттеу келесі жағдайларды қамтамасыз етуі қажет:

- сыртқы сауданы ырықтандыру;
- дүниежүзілік нарықта қазақстандық тауар өндірушілердің орнын нығайту және ағымдағы операциялар бойынша төлем балансының оң сальдосына жету;

- Қазақстан экономикасындағы құрылымдық өзгерістерді ынталандыру;

- елдің сыртқы саудалық мүдделерін қорғау.

Бұл жоғарыда айтылған мәселелер мына жолдармен жүзеге асырылады:

- сыртқы сауданы біртіндеп тікелей мемлекеттік бақылаудан босату;

- несиелік саясаттың арнайы шараларын жүргізу;

- дүниежүзілік нарықта қазақстандық тауарлардың бәсекелестігі үшін қолайлы тәртіп жасайтын кедендік реттеуді жүзеге асыру;

- сыртқы экономикалық байланыстардың инфрақұрылымын, соның ішінде ақпараттық қызмет ету жүйелерін жасау және дамыту;

- Қазақстанның тиімді экономикалық одақтарға кіруі.

Сыртқы экономикалық қызметті мемлекеттік реттеу маңызды шикізат салаларының тауарларын сыртқа шығуын қадағалау, сонымен қатар экспорттауға құқығы бар кәсіпорындар мен қйымдарды таңдау болып табылды. Сол сияқты, мемлекет трансұлттық корпорацияларды ынталандыруды, қарым-қатынастық интеграциялық формаларының дамуын өнеркәсіп қызметінде шетелдік серіктестерімен бірге жүзеге асырады.

Шетел инвестицияларын реттеуде келесі талаптардың шешілуін қамтамасыз ете алатын инвесторларға көңіл бөлінеді:

- экспорттық потенциалдың тиімділігін жоғарылату, елдің экспорттық экспансиясын күшейту және оның сыртқы нарықтардағы орнын нығайту;

- импорт алмастырушы өндірісті дамыту;

- жаңа техника мен технологияны, басқару және өткізу тәсілдері арқылы өндірістің ғылыми-техникалық деңгейін көтеру;

- дайын өнімді шығарумен байланысты аяқталған технологиялық

циклдарды құру;

- мемлекеттік бюджетке салықтық түсімдерді көбейту;
- ұлттық экономикада жаңа жұмыс орындарын ашу.

Осы мәселелерді шешу барысында маңызды болып өңделіп жатқан жобалардың салалық және аумақтық ерекшеліктерін ескере отырып, инвестицияларды қолданудың басымды бағыттарын құру болып табылады.

Сыртқы экономиканың байланыстарды болжау - елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын болжау жүйесінде ерекше орынға ие болуға тиіс.

Сыртқы экономикалық байланыстарды болжаудың мақсаты - халықаралық еңбек бөлінісіне елдердің қатысу қарқындылығымен мүмкін болатын нысандарын анықтап, сыртқы экономикалық байланыстардың экономикалық салдарларын бағалау болып табылады. Сыртқы экономикалық болжау елдің сыртқы экономикалық байланысының барлық нысандарының болашақтағы дамуын, яғни болашақтағы сыртқы сауданы, несиелік өзара қарым-қатынастарды шетелдермен ғылыми-техникалық бірлесуді, қызмет көрсету аясындағы мемлекетаралық байланыстарды және қаржы-валюталық операцияларды қамтиды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Халықаралық бизнес құқығы және заңнамалық орта: Транзакциялық көзқарас. Ларри А. Ди Маттео. 2019ж.
2. Стратегиялық менеджмент негіздері: Бәсекелік артықшылыққа ұмтылу. Джон Э.Гэмбл, Артур А. Томпсон, Маргерит А. Питереф. 2019ж.
3. HR- менеджментке кіріспе. Ник Уилтон. 2019ж.

Залесский Борис Леонидович

Белорусский государственный университет

ПОНИМАНИЕ ПОДХОДОВ ПОЗВОЛЯЕТ ПЛАНИРОВАТЬ ПЕРСПЕКТИВЫ

Китайская Народная Республики (КНР) является основным торговым партнером Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве между ЕАЭС и КНР было подписано в мае 2018 года и вступило в силу в октябре 2019 года. В декабре 2021 года на 2-м заседании Совместной комиссии по реализации данного соглашения отмечалось, что «объем взаимной торговли в 2021 году превысит допандемийный уровень и составит рекордные 165 миллиардов долларов, демонстрируя высокую интенсивность и взаимную дополняемость торговых связей» [1]. Тогда, обсуждая ход подготовки дорожной карты по реализации соглашения между ЕАЭС и КНР, стороны в качестве основного раздела данного документа выделили развитие цифровых транспортных коридоров, так как цифровизация железнодорожных перевозок может иметь кумулятивный эффект. Не остались в стороне и вопросы зеленой торговли и зеленого инвестирования, где китайская сторона предложила усилить взаимодействие КНР и ЕАЭС по вопросам глобальной климатической повестки, а также перспективы сотрудничества в трех сферах, которые касаются вопросов интеллектуальной таможни, интеллектуальных таможенных границ и интеллектуальной взаимосвязанности. При этом китайская сторона выразила готовность поделиться своим опытом по реализации концепции “трех интеллектуальных сфер”, которая основывается на современном технологическом укладе с применением новых методов, систем и оборудования, с целью таможенного контроля и управления.

В 2022 году товарооборот между сторонами в целом вырос почти на 30 процентов и превысил 200 миллиардов долларов. При этом экспорт из стран

ЕАЭС в Китай увеличился примерно на 40 процентов. Среди промышленных товарных групп уверенный рост поставок в Поднебесную показали природный газ, каменный уголь и обработанные лесоматериалы. В сельскохозяйственном экспорте можно выделить рапсовое масло, мороженую рыбу, ракообразных и мясо домашней птицы. «Что касается импорта, то из Китая в этом [2022] году чаще всего ввозилось оборудование для сжижения газов, грузовые транспортные средства, легковые автомобили, гусеничные экскаваторы, шины и покрышки, кондиционеры, а из продукции сельского хозяйства — семена подсолнечника, томаты, растительные экстракты, персики, репчатый лук, овощные и фруктовые соки» [2].

В феврале 2023 года состоялось третье заседание Совместной комиссии по реализации Соглашения о торгово-экономическом сотрудничестве между ЕАЭС и КНР, на котором были обсуждены актуальные вопросы взаимодействия в области торговли, конкуренции и отраслевого сотрудничества, а также дан новый импульс к сопряжению китайской инициативы “Один пояс – один путь” с планами развития ЕАЭС. В рамках мероприятия подписана “дорожная карта”, направленная на активизацию и насыщение торгово-экономического взаимодействия стран в практической плоскости. Если говорить более подробно, то данная “карта” «включает в себя три раздела: цифровизация транспортных коридоров, диалоги по вопросам внешнеторговой политики, а также проведение совместного научного исследования об эффектах различных сценариев углубления сотрудничества ЕАЭС и КНР» [3].

Что касается первого раздела, то мероприятия в этом плане предполагают поэтапный переход к электронной форме обмена документами при грузовых железнодорожных перевозках с использованием электронно-цифровой подписи, что позволит заметно упростить процедуры торговли и ускорить транспортировку грузов между сторонами. Также предусматривается развитие сотрудничества в таможенной сфере и по вопросам ветеринарного и фитосанитарного контроля. В части морского и автомобильного транспорта

планируется обмен опытом в области электронной логистической информации. В частности, стороны «договорились продолжить содействие развитию проекта “Евразийский агроэкспресс”, направленного на осуществление ускоренных перевозок продовольственной продукции из ЕАЭС в Китай железнодорожным транспортом» [4]. Второй раздел “дорожной карты” фокусируется на формировании устойчивого диалога по вопросам торговой политики, которая оказывает существенно влияние на международную торговлю. Кроме того, согласованы перспективные направления «для обсуждения в течение 2023-2024 годов: климатическая повестка, стратегии развития внешней торговли ЕАЭС и КНР, международная практика применения мер защиты внутреннего рынка, электронная торговля» [5].

В третьем разделе предполагается провести комплексный анализ эффектов различных сценариев углубления торгово-экономического сотрудничества между государствами-членами ЕАЭС и Китаем. В частности, в рамках третьего заседания комиссии прозвучало предложение о налаживании и развитию взаимодействия между биржами государств ЕАЭС и Шанхайской фондовой биржей. Кроме того, китайская сторона выразила «намерение активно продвигать сотрудничество на рынке капитала со странами Евразийского экономического союза, обозначив готовность предоставить финансовым структурам и инвесторам из ЕАЭС более широкие возможности» [6]. Стороны также обозначили важность развития сотрудничества и обмена опытом по вопросам совершенствования законодательства в сфере регулирования и надзора на финансовых рынках, по методологии в области увеличения взаимных расчетов в национальных валютах, по анализу путей взаимодействия платежных систем и реализации совместных проектов. Понимание подходов по этим направлениям позволит скоординировать дальнейшую совместную повестку ЕАЭС и КНР в ближайшем будущем.

Литература

1. Залесский, Б. Приоритет – конкретные проекты. Хроника интеграционного взаимодействия на постсоветском пространстве / Б. Залесский. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2022. – С. 31.

2. Товарооборот ЕАЭС с Китаем вырос почти на 30% [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://trans.ru/news/tovarooborot-eaes-s-kitaem-viros-pochti-na-30-protsentov>

3. Андрей Слепнев: “ЕАЭС и Китай упростят перевозку грузов по железным дорогам за счет внедрения электронного документооборота” [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-eaes-i-kitay-uprostyat-perevozkuz-gruzov-po-zheleznym-dorogam-za-schet-vnedreniya-elek/>

4. Андрей Слепнев: “Товарооборот ЕАЭС с Китаем по итогам 2022 года превысил 200 млрд долларов” [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-tovarooborot-eaes-s-kitaem-po-itogam-2022-goda-prevysil-200-mlrd-dollarov/>

5. О третьем заседании Совместной комиссии по реализации Соглашения о торгово-экономическом сотрудничестве между ЕАЭС и КНР [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: https://mfa.gov.by/press/news_mfa/ec528af998b30528.html

6. ЕАЭС и Китай выразили взаимный интерес к развитию сотрудничества между биржами [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/eaes-i-kitay-vyrazili-vzaimnyy-interes-k-razvitiyu-sotrudnichestva-mezhdu-birzhami/>

Залесский Борис Леонидович
Белорусский государственный университет

АДРЕСА ПАРТНЕРСТВА – СИНГАПУР И УЗБЕКИСТАН

В ближайшее время увеличение поставок белорусских товаров в страны Азии станет еще более актуальной задачей Белорусской универсальной товарной биржи (БУТБ). Статистика свидетельствует, что «по итогам 10 месяцев 2022 года экспорт отечественной продукции с помощью БУТБ в целом ряде азиатских стран вырос существенно: в Сингапур – в 6,6 раза, <...> в Узбекистан – 30 раз» [1, с. 11]. Судя по всему, в ближайшее время взаимодействие с этими двумя государствами Азии будет только укрепляться.

Что касается **Сингапура**, то сейчас на БУТБ аккредитованы девять компаний из этой страны Юго-Восточной Азии. Ранее сингапурские фирмы участвовали в биржевых торгах исключительно в качестве покупателей. В основном, компании из Сингапура покупают белорусское сухое обезжиренное молоко, в последнее время наблюдается также повышенный спрос на продукцию деревообработки. В частности, «в 2022 году биржевой экспорт пиломатериалов в Сингапур составил \$9,3 млн, что на порядок больше показателя 2021 года» [2]. Кстати, ряд сингапурских фирм регулярно участвует в специальных торговых сессиях по реализации белорусской пилопродукции на экспорт с доставкой в страну назначения.

В 2023 году развитию сингапурского направления будет уделяться особое внимание. В конце января товары сингапурских производителей впервые представлены на торгах БУТБ. Речь идет о реализации высокотехнологичного промышленного оборудования на площадке импортозамещения БУТБ. Под заявку на покупку, размещенную одним из белорусских промышленных флагманов, привлечены заинтересованные в работе на отечественном рынке производители лазерного оборудования из Сингапура. С этой целью на бирже

уже аккредитованы две новые сингапурские компании. И в ближайшее время будут выставлены первые заявки на продажу. Ожидается, что размещение в торговой системе БУТБ заявок на продажу импортозамещающих товаров производства Сингапура будет способствовать формированию благоприятной конкурентной среды и снижению затрат белорусских предприятий, осуществляющих закупки на биржевых торгах. А в дальнейшем планируется еще активнее развивать биржевую торговлю с этим государством, входящем в Ассоциацию стран Юго-Восточной Азии, которое пока что является нетто-импортером белорусских товаров.

Говоря о развитии перспективного сотрудничества БУТБ с **Узбекистаном**, то отметим, что в феврале 2023 года состоялся первый совместный обучающий семинар, организованный БУТБ и Узбекской республиканской товарно-сырьевой биржей (УзРТСБ), по итогам которого в качестве брокеров БУТБ были аккредитованы сразу семь узбекских компаний. Напомним, что за 2022 год сумма биржевых сделок на БУТБ, заключенных узбекскими компаниями, выросла в 29 раз. Это говорит о том, что биржевая торговля Беларуси и Узбекистана развивается ускоренными темпами, выходя на качественно новый уровень. И надо понимать, что объединение усилий БУТБ «с брокерами Узбекской товарно-сырьевой биржи позволит расширить круг резидентов Узбекистана, использующих белорусскую биржевую платформу, наладить торговлю новыми товарными позициями и тем самым придать дополнительный импульс двустороннему сотрудничеству в торгово-экономической сфере» [3].

В ходе семинара отмечалось, что аккредитация брокеров иностранной биржи – совершенно новая форма межбиржевого сотрудничества, применение которой обеспечит мощный синергетический эффект и принесет реальную практическую пользу белорусским и узбекским субъектам хозяйствования. При этом взаимодействие не должно ограничиваться рынками Беларуси и Узбекистана. БУТБ рассматривает УзРТСБ как стратегического партнера, работая с которым можно не только нарастить товарооборот между странами, но

и получить доступ к другим перспективным рынкам. В частности, Узбекистан мог бы стать для Беларуси своего рода трамплином или промежуточной площадкой для выхода в страны Центральной Азии, где высоким спросом пользуется продукция деревообработки, нефтехимии и сельского хозяйства. Все это производится в Беларуси и могло бы поставляться в этот регион через биржевую площадку. В семинаре, посвященном перспективам белорусско-узбекской биржевой торговли, приняли участие 20 профессиональных участников биржевого товарного рынка Узбекистана. В ходе обучения узбекские специалисты детально познакомились со всеми аспектами ведения брокерской деятельности в Республике Беларусь, включая порядок аккредитации на бирже, возможные схемы работы и нормативно-правовую базу. Участники мероприятия обменялись опытом ведения брокерской деятельности, обсудили возможные направления взаимодействия, в том числе с привлечением белорусских логистических операторов.

Еще одним интересным партнером БУТБ в Узбекистане в ближайшее время станет Ферганская область. Дело в том, что компании данного узбекского региона заинтересованы в использовании белорусской площадки импортозамещения, так как «биржевая площадка может стать ценным информационным ресурсом для компаний из Ферганской области, которые хотели бы поставлять импортозамещающие товары в Беларусь, а также упростит закупку востребованной в Узбекистане белорусской продукции» [4]. Ведь биржевая торговая платформа интересна, в первую очередь, как маркетинговый инструмент, с помощью которого можно оценить объем спроса и предложения, получить актуальную информацию о ценах и, что самое главное, найти новых деловых партнеров. В Узбекистане, как и в Беларуси, вопросам локализации производства и импортозамещения уделяется самое пристальное внимание, поэтому, если у сторон получится наладить взаимодействие в этой сфере, это, безусловно, поспособствует росту товарооборота между двумя странами.

Литература

1. Залесский, Б.Л. Сотрудничество с акцентом на результативность / Б.Л. Залесский // Materials of the XVIII International scientific and practical conference “Conduct of modern science – 2022”, November 30 – December 7, 2022: Sheffield. Science and education LTD. – С. 11–14.

2. Товары сингапурских производителей будут впервые представлены на торгах БУТБ [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/tovary-singapurskih-proizvoditelej-budut-vpervye-predstavleny-na-torgah-butb-547522-2023/>

3. На БУТБ в качестве брокеров аккредитованы семь узбекских компаний [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/na-butb-v-kachestve-brokerov-akkreditovany-sem-uzbekskih-kompanij-550602-2023/>

4. Ферганская область Узбекистана заинтересована в использовании площадки импортозамещения БУТБ [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/ferganskaja-oblast-uzbekistana-zainteresovana-v-ispolzovanii-ploschadki-importozameshenija-butb-549224-2023/>

Залесский Борис Леонидович
Белорусский государственный университет

ТЕКУЩИЕ ВЫЗОВЫ ДИКТУЮТ ОКНО ВОЗМОЖНОСТЕЙ

В последние дни 2022 года в Китайско-Белорусском индустриальном парке “Великий камень” количество резидентов достигло отметки 100. Для справки отметим, что «на конец 2021 года здесь было зарегистрировано 85 резидентов» [1, с. 5]. В частности, 99-м резидентом стало ООО “Юнченбел”, учредителем которой является крупная китайская компания “СУМЕК Интернейшнл Технолоджи Трэйдинг”. «Новый резидент создаст платформу электронной торговли, позволяющую осуществлять импорт и экспорт механического и электрического оборудования» [2]. А белорусская компания “Хьюман Крафт” будет производить медицинскую продукцию – индивидуальные протезы костной ткани на основе технологий 3D-печати, которые будут применяться в хирургии, травматологии, стоматологии и при лечении онкологических заболеваний. Также в конце декабря 2022 года были подписаны соглашения о намерениях вхождения в индустриальный парк в качестве резидентов ООО “Информационные технологии Форью” и ООО “Информационные технологии Тонтунь” (Китайская Народная Республика). Кроме того, в конце 2022 года в индустриальном парке компания-резидент ООО “АйПиДи групп” подписала договор аренды универсального производственного корпуса площадью 5,5 тысячи квадратных метров. Эта сделка стала одной из самых крупных в 2022 году на рынке производственной недвижимости Беларуси. «На данных площадях будет реализован проект по разработке и серийному производству высокотехнологических устройств обработки и хранения данных. В частности, компания займется выпуском компьютерной техники, серверного оборудования, мониторов, интерактивных смарт-панелей. В дальнейшем резидент планирует расширить спектр импортозамещающей продукции» [3]. В

целом по итогам 2022 года в “Великом камне” было зарегистрировано 19 резидентов. Кроме того, в минувшем году резиденты парка экспортировали свою продукцию более чем на 100 миллионов долларов в 20 стран.

В 2023 году в “Великом камне” предполагается привлечь не менее 20 резидентов. Только в январе уже зарегистрированы несколько инвесторов из Беларуси. В частности, «очень интересные проекты в области выпуска продукции для ветеринарии. А второй проект – в области науки, <...> в области ядерной энергетики» [4]. В конце января в “Великом камне” зарегистрировали нового резидента – ООО “БайкалГрупп”. «Компания с китайским капиталом создаст в парке транспортно-логистический центр <...>. Резидент парка планирует оказывать складские и логистические услуги, включая хранение, упаковку, трекинг, маркировку...» [5]. Поставки товаров будут осуществляться в страны Евразийского экономического союза.

В феврале 2023 года в индустриальном парке зарегистрировали еще трех новых резидентов: двое – с капиталом из Беларуси, один – из Китая. ООО “Хэпротрейд” будет выпускать экологически чистую термобумагу, продукция из которой будет широко применяться в сфере продаж и услуг. «Мощность производства составит до 300 т в месяц. Реализация проекта позволит обеспечить подобной продукцией внутренний рынок и снизить импорт, а также поставлять ее на экспорт» [6]. Второй февральский резидент – ООО “Ривекс” – будет производить инновационные перевязочные материалы и для стерилизации, которые предназначены как для внутреннего рынка, так и для стран Евразийского экономического союза. ООО “Бел-Норд Логистикс”, учредителем которого является китайская компания в области международной логистики, входящая число крупнейших в регионе Внутренняя Монголия, предполагает «развивать логистическую инфраструктуру, построив складские помещения, и внедрить широкий спектр услуг в этой области. Кроме того, будут организованы автоперевозки товаров по маршруту Китай – Европа» [7]. Эта инициатива также

поможет в решении важнейшей стратегической задачи – расширении присутствия белорусской продукции на китайском рынке.

Всего за полтора месяца 2023 года в “Великом камне” уже успели зарегистрировать семь новых резидентов. А в целом уже за время действия индустриального парка «общее количество – 107 резидентов с планируемым объемом инвестиций в \$1,3 млрд» [8]. Ожидается, что с целью создания дополнительных условий для привлечения новых инвесторов в 2023 году будет продолжена работа по дальнейшему совершенствованию специального правового режима парка с акцентом на реализацию новых высокотехнологичных проектов, в том числе в области традиционной и инновационной китайской медицины. Перспективные проекты также планируется реализовать в логистике, электронной коммерции, тонкой химии, биотехнологиях, приборостроении, научно-исследовательских и опытно-конструкторских работах. В феврале 2023 года на заседании рабочей группы по вопросам Китайско-Белорусского индустриального парка отмечалось, что на площадках “Великого камня” «можно быстро увеличить уровень локализации в производстве медицинского и технологического оборудования, транспорта и других направлениях, оперативно заместить этой продукцией выпадающий импорт. Чтобы максимально полно задействовать имеющийся потенциал, необходимо продолжать активно развивать парк, строить инфраструктуру и заявлять о проекте в глобальном масштабе» [9]. Словом, текущие вызовы диктуют окно возможностей для резидентов индустриального парка – в частности, а также создают дополнительные конкурентные преимущества для перспективного развития белорусской экономики – в целом.

Литература

1. Залесский, Б. Партнерство гибких форм. Особенности евразийского кооперационного диалога в условиях глобальных угроз / Б. Залесский. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2022. – 134 с.

2. Количество резидентов “Великого камня” достигло 100 [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/kolichestvo-rezidentov-velikogo-kamnja-dostiglo-100-542481-2022/>

3. В “Великом камне” завершили год крупнейшей сделкой [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/v-velikom-kamne-zavershili-god-krupnejshej-sdelkoj-542635-2022/>

4. “Великий камень” в этом году планирует привлечь не менее 20 резидентов [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/velikij-kamen-v-etom-godu-planiruet-privlech-ne-menee-20-rezidentov-547180-2023/>

5. Новый резидент “Великого камня” создаст транспортно-логистический центр [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/novyj-rezident-velikogo-kamnja-sozdast-transportno-logisticheskij-tsentr-547574-2023/>

6. Еще два резидента с белорусским капиталом зарегистрированы в “Великом камне” [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/esche-dva-rezidenta-s-belorusskim-kapitalom-zaregistrirovany-v-velikom-kamne-549664-2023/>

7. Новый резидент “Великого камня” будет развивать международную логистику [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/novyj-rezident-velikogo-kamnja-budet-razvivat-mezhdunarodnuju-logistiku-551642-2023/>

8. В этом году “Великий камень” зарегистрировал 7 новых резидентов [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/v-etom-godu-velikij-kamen-zaregistriroval-7-novyh-rezidentov-551821-2023/>

9. Червяков: текущие вызовы экономики – окно возможностей для резидентов “Великого камня” [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/chervjakov-tekuschie-vyzovy-ekonomiki-okno-vozmozhnostej-dlja-rezidentov-velikogo-kamnja-550498-2023/8>.

Залесский Борис Леонидович
Белорусский государственный университет

ДЛЯ РАСКРЫТИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ

Евразийская экономическая комиссия (ЕЭК) рассматривает сотрудничество со странами Африки, региональными и субрегиональными объединениями этого континента как важное и приоритетное направление международной деятельности Евразийского экономического союза (ЕАЭС), которое необходимо активизировать, в первую очередь, с участием деловых кругов. Важнейшими задачами в этом направлении являются укрепление экономических связей и создание условий для раскрытия конкурентных преимуществ. ЕЭК ведет диалог с Африканским союзом в рамках Меморандума о взаимопонимании между Евразийской экономической комиссией и Африканским союзом в области экономического сотрудничества от 24 октября 2019 года. Отметим, что «в 2021 году внешнеторговый оборот Союза со странами Африки увеличился на 21,9% (до 18,9 млрд долл.), экспорт – на 24,0% (до 15,4 млрд долл.), импорт – на 13,7% (до 3,5 млрд долл.)» [1]. Что касается конкретных стран африканского континента, то в 2023 году ЕЭК планирует активизировать сотрудничество с целым рядом государств Африки, в том числе с **Египтом, Южно-Африканской Республикой (ЮАР) и Эфиопией.**

Что касается **Египта**, то эта страна уже активно вступила в переговоры с ЕАЭС о создании зоны свободной торговли. «Это африканское государство станет первым, на территории которого появится совместная с ЕАЭС промышленная инфраструктура, создание которой для стран интеграционного объединения станет окном для продвижения <...> промышленной продукции в страны Африки и Ближнего Востока» [2, с. 24]. Выход на подписание данного соглашения в ближайшее время откроет возможности для масштабной диверсификации торговли и расширения взаимодействия как по традиционным

направлениям, так и по выстраиванию новых логистических и финансовых связей, совместному решению вопросов технологической трансформации, которые определяются климатической повесткой и задачами технологического суверенитета. Для справки: торговля ЕАЭС с Египтом «в первом полугодии 2021 года увеличилась по сравнению с аналогичным периодом прошлого [2020] года на 32,5%. В частности, экспорт государств-членов ЕАЭС в Египет в этот период вырос почти на 40% (с 1,4 до 1,95 млрд долл. США), импорт из Египта в ЕАЭС увеличился на 11% (с 437 до 489 млн долл. США)» [3]. В 2022 году товарооборот вырос почти еще на 40 процентов. Так что в ближайшее время стороны реально сумеют «существенно продвинуться по ключевому вопросу – о параметрах взаимного снижения импортных пошлин, а также по подготовке окончательного текста проекта соглашения» [4]. А в планах – увеличение масштабов экономического сотрудничества ЕАЭС и Египта, которое уже в ближайшем будущем может способствовать появлению новых совместных и эффективных проектов.

ЮАР выделяется среди стран Африканского союза высоким уровнем развития ключевых направлений сельского хозяйства, таких как животноводство, рыбоводство, производство фруктов и вин. Особое внимание в ЮАР уделяют охране почв и эффективному ведению сельского хозяйства, применяют передовые агротехнические достижения. Это позволило стране полностью обеспечить свои внутренние продовольственные потребности. В январе 2023 года ЕЭК предложила создать на территории ЮАР евразийскую промышленную зону, которая могла бы стать точкой входа на еще неосвоенные рынки Африканского континента производителями ЕАЭС. Стороны договорились, что «для реализации достигнутых договоренностей первым шагом будет проведение консультаций между представителями ЕЭК и заинтересованных уполномоченных должностных лиц ЮАР, что позволит сторонам выйти на новый уровень обмена успешными практиками сельскохозяйственного производства, решения задач по созданию современных,

конкурентоспособных промышленных и агропромышленных комплексов, увеличению объемов взаимной торговли» [5]. Стимулирование инвестиций в агропромышленный комплекс будет способствовать повышению эффективности сельхозпроизводства, развитию инфраструктуры. Тем более, что динамика взаимной торговли ЕАЭС и ЮАР сельскохозяйственным сырьем и продовольствием показывает возможности роста. И потенциал этого взаимодействия у сторон просто огромный.

Еще одна страна Африки, которая намерена продолжать активно взаимодействовать с ЕАЭС в 2023 году, является **Эфиопия**. Меморандум о взаимопонимании между сторонами в области экономического сотрудничества был заключен в октябре 2019 года. Данная страна является традиционным партнером ЕЭК в Африке. «Товарооборот между государствами–членами ЕАЭС и Эфиопией в январе – октябре 2021 года увеличился в 4,7 раза относительно уровня аналогичного периода 2020 года. Это имеет особое значение в связи с планами по удвоению товарооборота со странами континента» [6]. Заметим, что такие товары из Эфиопии, как цветы, текстиль, кофе, бобы, традиционно пользуются спросом и конкурентоспособны на рынке ЕАЭС. Судя по всему, стороны намерены в 2023 году подключить к диалогу и деловые круги с целью повышения их информированности о возможностях использования единой системы тарифных преференций ЕАЭС для развивающихся и наименее развитых стран, а также об отдельных аспектах наднационального регулирования в рамках ЕАЭС. Ведь для инвесторов особую привлекательность Эфиопия имеет в связи с проходящим через её территорию китайским новым Шелковым путем, а также с темпами роста эфиопской экономики. Так что серьезный резерв для увеличения торгово-экономического и инвестиционного взаимодействия у сторон есть.

Литература

1. Сергей Глазьев: “Приглашаю Африканский континент к сотрудничеству с ЕАЭС в создании новой финансово-экономической архитектуры” [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/sergey-glazev-priglashayu-afrikanskiy-kontinent-k-sotrudnichestvu-s-eaes-v-sozdanii-novoy-finansovo-/>

2. Залесский, Б. С акцентом на сотрудничество. Хроника международного взаимодействия на постсоветском пространстве / Б. Залесский. – Palmarium Academic Publishing, 2020. – 192 с.

3. Андрей Слепнев: “ЕАЭС и Египет рассчитывают на проведение полноценного раунда переговоров о свободной торговле в ближайшей перспективе” [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-eaes-i-egipet-rasschityvayut-na-provedenie-polnocennogo-raunda-peregovorov-o-svobodnoy-torgovle-v-blizhayshey-perspektive/>

4. Андрей Слепнев: “Торгово-экономические отношения ЕАЭС и Египта продолжают развиваться ускоренными темпами” [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-eaes-i-egipta-prodolzhayut-razvivatsya-uskorennymi/>

5. ЕЭК и ЮАР обсудят создание в ЮАР евразийской промышленной зоны и активизируют взаимодействие в сельском хозяйстве [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/eek-i-yuar-storony-obsudyat-sozdanie-v-yuar-evraziyskoy-promyshlennoy-zony-i-aktiviziruyut-vzaimodey/>

6. ЕАЭС и Эфиопия обсудили планы развития сотрудничества на 2022 год [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/eaes-i-efiopiya-obsudili-plany-razvitiya-sotrudnichestva-na-2022-god/>

Marketing a management

Khajirakhim Khabibuyev

Dauren Jilmagambetov

Chingis Akhmetov

EMBA, Kazakh-British Technical University, Almaty

FORESIGHT STRATEGIC MANAGEMENT: A STUDY OF ITS IMPORTANCE AND IMPLEMENTATION IN MODERN ORGANIZATIONS

Abstract

This article introduces the study of foresight importance and implementation in organizations by changing strategic management and planning system. How affect scenario planning, cognition, and strategic investment decisions in a turbulent environment for a long range planning.

Key words: foresight, strategic management, scenario planning, strategic plans.

Introduction

In today's rapidly changing business environment, organizations are facing increasing uncertainty and volatility, making it essential for them to have a strategic vision that takes into account potential future scenarios. Foresight strategic management is a proactive approach that focuses on anticipating and preparing for future changes and challenges, enabling organizations to make better decisions and be more resilient in the face of uncertainty. Foresight strategic management is a critical process for any organization that wants to remain competitive and achieve long-term success.

Importance of Foresight Strategic Management

Foresight strategic management is becoming increasingly important in modern organizations, as it allows organizations to identify potential future challenges and opportunities and develop strategies to address them. With foresight strategic management, organizations can prepare for a range of scenarios, from economic

downturns to technological disruptions, and be better equipped to adapt to changes in the business environment. Foresight strategic management also allows organizations to take a long-term view of their operations and ensure that they are aligned with their overall strategic goals and objectives.

Here are some of the reasons why foresight strategic management is important:

Anticipating future changes: Foresight strategic management allows organizations to anticipate potential future changes in their operating environment, such as emerging technologies, changing customer needs, or shifts in the competitive landscape. By identifying these changes early, organizations can develop strategies to adapt and remain competitive.

Reducing uncertainty: By using foresight techniques such as scenario planning and trend analysis, organizations can reduce uncertainty about the future and make more informed decisions. This can help them avoid costly mistakes and identify new opportunities for growth and innovation.

Increasing agility: Foresight strategic management allows organizations to be more agile and responsive to changes in the market. By continuously monitoring trends and adjusting their strategies accordingly, organizations can quickly adapt to changing customer needs and emerging technologies.

Enhancing innovation: Foresight strategic management encourages innovation and creativity by fostering a culture of continuous improvement and encouraging employees to think beyond the status quo. By exploring new ideas and testing new approaches, organizations can develop innovative products and services that meet the evolving needs of their customers.

Improving risk management: Foresight strategic management can help organizations identify and manage potential risks, such as economic downturns, geopolitical instability, or changes in regulatory requirements. By developing contingency plans and risk management strategies, organizations can mitigate the impact of these risks and maintain their operations in times of uncertainty.

Overall, foresight strategic management is essential for organizations that want to achieve long-term success in an increasingly complex and rapidly changing business environment. By anticipating future changes, reducing uncertainty, increasing agility, enhancing innovation, and improving risk management, organizations can remain competitive and achieve their strategic objectives.

Implementation of Foresight Strategic Management

Implementing foresight strategic management can be a challenging process, as it requires a significant investment of time, resources, and expertise. However, there are several best practices and strategies that organizations can use to successfully implement foresight strategies. These include:

- Engage key stakeholders: Foresight strategic management requires the involvement of key stakeholders, including senior executives, middle managers, and employees. By engaging these stakeholders, organizations can ensure that their foresight strategies are aligned with their overall goals and objectives.

An example of engaging key stakeholders in foresight strategic management could be a manufacturing company that is looking to develop a long-term strategy for sustainability. To ensure that the strategy is aligned with the company's overall goals and objectives, the company's leadership team would engage key stakeholders, including employees, customers, and suppliers.

The company's leadership team could hold town hall meetings, focus groups, and online surveys to gather input from employees, customers, and suppliers on their priorities and concerns related to sustainability. They could also hold meetings with industry experts, environmental organizations, and other stakeholders to gain a broader understanding of emerging trends and best practices in sustainable manufacturing.

By engaging key stakeholders in the foresight process, the company would be able to develop a more comprehensive understanding of the opportunities and challenges related to sustainable manufacturing. This would enable them to develop a more effective and sustainable long-term strategy that takes into account the needs and priorities of all stakeholders. Additionally, by involving stakeholders in the foresight

process, the company would increase buy-in and support for the sustainability strategy, leading to greater success in implementation.

- Use multiple data sources: To anticipate potential future scenarios, organizations need to gather data from a range of sources, including economic indicators, technological trends, and social and cultural trends. By using multiple data sources, organizations can develop a more comprehensive understanding of potential future challenges and opportunities.

An example of using multiple data sources in foresight strategic management could be a retail company that is looking to develop a long-term strategy for e-commerce. To anticipate potential future trends in the e-commerce market, the company would gather data from a range of sources, including economic indicators, technological trends, and social and cultural trends.

For example, the company could analyze economic data related to consumer spending and online shopping trends to identify potential opportunities for growth in the e-commerce market. They could also gather data on emerging technologies such as artificial intelligence and virtual reality to identify potential future opportunities for innovation in the e-commerce space.

In addition to economic and technological data, the company could also gather data on social and cultural trends related to consumer behavior and preferences. They could conduct surveys and focus groups to gather input from consumers on their attitudes toward e-commerce, as well as track social media and online reviews to gain insights into emerging trends and consumer sentiment.

By using multiple data sources, the company would be able to develop a more comprehensive understanding of potential future scenarios in the e-commerce market. This would enable them to develop a more effective long-term strategy that takes into account a range of factors, from economic trends to consumer behavior. Additionally, by using multiple data sources, the company would be better equipped to adapt to changes in the e-commerce market and remain competitive in the face of uncertainty and volatility.

- Develop scenario planning: Scenario planning involves developing multiple scenarios that reflect different potential future scenarios. By developing multiple scenarios, organizations can identify potential risks and opportunities and develop strategies to address them.

An example of developing scenario planning in foresight strategic management could be a healthcare organization that is looking to develop a long-term strategy for managing patient care in the face of potential future healthcare trends and uncertainties.

To develop scenario planning, the organization would first identify key uncertainties and drivers that could impact the healthcare industry, such as demographic shifts, technological advancements, and regulatory changes. They would then use these drivers to develop a range of potential scenarios for the future of healthcare, ranging from optimistic to pessimistic.

For example, one scenario could be that healthcare costs continue to rise, leading to increased financial pressures on patients and healthcare providers. Another scenario could be that breakthroughs in medical technology lead to significant improvements in patient outcomes and cost savings for healthcare organizations.

The organization would then evaluate the potential impact of each scenario on their operations and develop strategic responses for each scenario. For instance, in the scenario where healthcare costs continue to rise, the organization may focus on implementing cost-saving measures, such as more efficient supply chain management and preventative care programs.

By developing scenario planning, the healthcare organization would be better equipped to anticipate and adapt to potential future changes in the healthcare industry. This would enable them to develop a more effective long-term strategy for managing patient care, while also improving their ability to respond to unforeseen events and challenges. Additionally, by developing scenario planning, the organization would be able to communicate potential future scenarios to stakeholders and create a shared

understanding of the potential future challenges and opportunities facing the healthcare industry.

- Build flexibility into strategic plans: Foresight strategic management requires organizations to be flexible and adaptable in the face of change. By building flexibility into their strategic plans, organizations can adjust their strategies in response to changes in the business environment.

An example of building flexibility into strategic plans in foresight strategic management could be a technology company that is looking to develop a long-term strategy for innovation and growth. To build flexibility into their strategic plans, the company would incorporate a range of contingency plans and risk management strategies.

For example, the company could develop a range of potential scenarios for the future of the technology industry, including the possibility of disruptive technologies, economic recessions, and geopolitical instability. They would then identify potential risks and develop contingency plans for each scenario.

Additionally, the company could build flexibility into their strategic plans by incorporating agile project management methodologies. This would enable them to respond quickly and effectively to changes in market conditions, emerging technologies, and customer needs.

For example, the company could develop a range of potential new products and services and prioritize them based on their potential to address emerging market needs. They would then allocate resources and establish metrics to monitor progress and adjust their plans as needed based on customer feedback, market conditions, and emerging trends.

By building flexibility into their strategic plans, the technology company would be better equipped to respond to potential future changes and challenges in the industry. This would enable them to remain competitive and maintain their position as a leader in innovation and growth. Additionally, by building flexibility into their strategic plans,

the company would be able to create a culture of innovation and agility, fostering a mindset of continuous improvement and adaptability among employees.

- Continuously monitor and evaluate: Foresight strategic management is an ongoing process that requires continuous monitoring and evaluation. By monitoring and evaluating their foresight strategies, organizations can identify areas for improvement and refine their strategies over time.

An example of continuously monitoring and evaluating in foresight strategic management could be a financial services company that is looking to develop a long-term strategy for improving customer satisfaction and retention.

To continuously monitor and evaluate their strategy, the company would establish a range of metrics to measure customer satisfaction and retention rates. They would also conduct regular customer surveys and focus groups to gather feedback on their products and services and identify areas for improvement.

Based on the feedback received, the company would adjust their strategy as needed, focusing on improving customer service, enhancing their product offerings, and developing targeted marketing campaigns to attract and retain customers.

Additionally, the company would continuously monitor market conditions and emerging trends to ensure that their strategy remains relevant and effective in the face of potential future changes.

For example, the company may identify a growing trend towards digital banking and adjust their strategy to incorporate new digital offerings, such as mobile banking apps and online bill payment services.

By continuously monitoring and evaluating their strategy, the financial services company would be better equipped to identify emerging trends and respond to potential future changes in the industry. This would enable them to remain competitive and maintain their position as a leader in customer satisfaction and retention. Additionally, by continuously monitoring and evaluating their strategy, the company would be able to foster a culture of continuous improvement, encouraging employees to innovate and seek out new opportunities for growth and success

Conclusion

Foresight strategic management is becoming increasingly important in modern organizations, as it allows organizations to anticipate potential future challenges and opportunities and develop strategies to address them. Implementing foresight strategies can be a challenging process, but by engaging key stakeholders, using multiple data sources, developing scenario planning, building flexibility into strategic plans, and continuously monitoring and evaluating their foresight strategies, organizations can enhance their strategic vision and resilience in the face of uncertainty and volatility in the business environment.

References

1. Ehls, Daniel & Gordon, Adam & Herstatt, Cornelius & Rohrbeck, René. (2022). Foresight in Strategy and Innovation Management. IEEE Transactions on Engineering Management. 483-492. 10.1109/TEM.2021.3077342.
2. <https://www.causal.app/define/scenario-planning-4>
3. <https://www.marketingweek.com/premium-reports/how-to-develop-a-long-term-strategy/>
4. R. Rohrbeck and M. E. Kum, “Corporate foresight and its impact on firm performance: A longitudinal analysis,” Technol. Forecast. Soc. Change, vol. 129, no. 4, pp. 105–116
5. <https://www.netsuite.com/portal/resource/articles/financial-management/scenario-planning.shtml>
6. <https://www.smestrategy.net/blog/what-is-scenario-planning-and-how-to-use-it>
7. Cairns, G., & Wright, G. Incorporating stakeholders into scenarios. // Scenario thinking: Preparing your organization for the future in an unpredictable world: pp. 55–84. London, U.K.: Palgrave Macmillan. Google Scholar

FYZICKÁ KULTURA A SPORT

Tělesná kultura a sport: problémy, návrhy výzkumu

**Профессор кафедры физического воспитания и спорта
Джамалов Д.Д.,**

Казахский национальный аграрный университет

**К.п.н., кафедры физической культуры и спорта Кокебаева Р.С.,
Магистр, ст.преподаватель кафедры физической культуры и спорта
Казахбаева Г.И.**

*Казахский Национальный педагогический университет имени Абая,
Республика Казахстан, г.Алматы*

О РОЛИ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ РАБОТНИКОВ ОФИСОВ

На современном этапе «Здоровый образ жизни» перестал быть фразой с плаката - всё больше людей действительно стремится перестроить свою повседневную жизнь на более здоровый лад. Ответственное отношение к еде, привычка к физической активности и забота об эстетике тела становятся непреложными атрибутами современного человека. Это проявляется и в офисном быту.

Сидячий образ жизни - бич современного человека, вынужденного большую часть времени проводить в офисе. Несмотря на популярность занятий фитнесом, в обычной жизни люди, как правило, продолжают мало двигаться. Но человеческое тело не приспособлено к непрерывному восьмичасовому сидению. Частые последствия этого-боли в спине и шее из-за перенапряжения воротниковой зоны , укорочение мышц плечевого пояса и поясницы, тугоподвижные тазобедренные суставы, нарушение пищеварения и застойные явления в ногах и органах малого таза.

Как всем известно, многие из нас работают только сидя, а затем проводят свободное время за компьютером или телевизором. Это заставляет задуматься, как такой образ жизни влияет на наш организм.

При принятии сидячего положения, активность в мышцах значительно снижается, а скорость сжигания калорий падает до одной килокалории в минуту. После трех часов сосуды сужаются в два раза. В результате нарушается циркуляция крови. Если сидеть 24 часа подряд, инсулин в теле теряет около 40% своей способности захвата глюкозы, из-за чего возрастает риск диабета второго типа. После двух недельного шестичасового сидения уровень холестерина возрастает вместе с уровнем других жиров, что ведет к высокому риску набора веса. Кроме того, активность ферментов, отвечающих за снижение жиров, снижается. Вследствие долгого отсутствия активности мышцы начинают ослабевать. Со временем их сокращения становятся все медленнее, серьезно препятствуя циркуляции крови. Даже если регулярно тренироваться, как только прекращаешь двигаться, мышцы постепенно становятся слабее и их сила снижается пропорционально тому, сколько провёл времени сидя. После 10-20 лет нахождения в положении сидя по шесть часов в день, можно потерять до 7 лет качественной жизни без болезней. Например, риск умереть от болезни сердца увеличивается на 64%, а риск рака простаты или груди увеличивается на 30% [1].

Даже лёгкие динамические упражнения могут спасти ситуацию. Достаточно заниматься каждые час-полтора для предотвращения последствий сидячего образа жизни. Выполнение простых упражнений поможет отвлечься от текущих задач, разнообразить рабочие будни. И уже давно не секрет, что занятия благотворно влияют на психическое здоровье. Ежедневное выполнение специальных упражнений придает бодрость, прибавляет силы и увеличивает работоспособность. Кроме того, формируется выносливость – человек не чувствует усталость даже под конец рабочего дня.

Значительный оздоровительный эффект могут оказывать грамотно подобранные упражнения для шеи, плеч, спины. Также важно выполнять специальные упражнения для ног – они позволяют предотвратить такую распространенную болезнь как варикоз. Правильно подобранная офисная гимнастика позволит предотвратить такие болезни как сколиоз и искривление позвоночника. Да и в целом упражнения позволяют получить дополнительную

энергию, что благоприятным образом скажется на работе – у работника увеличивается активность, повышается настроение, появляется желание работать более эффективно.

Необходимо отметить, что при наличии у человека сколиоза, важно предварительно обратиться к врачу и подобрать специальные упражнения – не все виды гимнастики безопасны при данном виде заболевания.

Главные аргументы в пользу *занятий физической культурой*:

► По данным последних исследований, длящимся 20 лет, длительное занятие физическими упражнениями способствует увеличению уровня продолжительности жизни.

► При движении кровообращение становится лучше и быстро переносит все питательные вещества, в том числе и к мозгу. Как следствие, улучшается память, восстанавливаются поврежденные клетки мозга.

► Физические упражнения на 30% помогают бороться с лишним весом. Одна лишь диета не поможет человеку в этой борьбе. Но не стоит изнурительно заниматься, достаточно лишь прогулки на несколько километров. Движение сжигает калории.

► Также она помогает бороться с депрессией. Депрессия - следствие нарушения основных функций человека. Если в организме процессы протекают правильно, гормональный фон не нарушен, то шанс впасть в депрессию значительно снижается.

► Физическая подготовка улучшает работу сердечно-сосудистой системы. Сердце - это мышцы, а значит, его необходимо тренировать. Сильное, крепкое сердце лучше перекачивает кровь по всему организму, а кровь приносит все необходимые элементы тканям и органам. Это гарантирует общее улучшение здоровья.

► Уменьшается уровень холестерина. Холестерин, накапливаясь в сосудах, может образовать холестериновые бляшки, что приведет к тромбозу. Риск получения такой серьезной проблемы снижается благодаря физическим занятиям.

▶ Профилактика диабета. Умеренная физическая нагрузка способна снизить риск появления этого заболевания, однако, все равно придется сбалансировать правильное питание.

▶ Снижается вероятность получения инсульта. Такие виды инсульта, как геморрагический инсульт могут обойти стороной при регулярных занятиях.

▶ Физические упражнения-лучший способ для крепкого сна. Их необходимо выполнять не позже, чем за 3-4 часа до сна [2].

Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 28 октября 2020 года № ҚР ДСМ-166/2020, зарегистрированным в Министерстве юстиции Республики Казахстан 30 октября 2020 года № 21551 [3], утверждены Типовые правила проведения занятия физической зарядкой. Настоящие Правила разработаны в соответствии с [пунктом 4](#) статьи 84 Кодекса Республики Казахстан от 7 июля 2020 года "О здоровье народа и системе здравоохранения".

Правила гласят, что физическая зарядка должна проводиться в организациях в течение рабочего времени. Работодатель разрабатывает комплексы физических упражнений в зависимости от вида выполняемых работ, условий труда, возраста и пола работника.

Помещения, в которых проводится физическая зарядка, должны постоянно поддерживаться в чистоте и перед началом физической зарядки предварительно проветриваться. На каждого занимающегося в среднем приходится не менее 1,5 квадратного метра свободной площади помещения с обеспечением безопасного места. Как постановил министр здравоохранения, физическая зарядка проводится в первой половине рабочего дня продолжительностью не более 10-15 минут. Комплекс физических упражнений следует менять каждые 3-4 недели. Комплекс физических упражнений состоит из разминки, которая длится 2-3 минуты, и основной гимнастики.

Специально подобранный комплекс упражнений позволяет в максимально короткие сроки оживить общую двигательную активность всех суставов и благотворно воздействует на мышцы. Упражнения направлены на формирование правильной осанки, снижение нагрузки на зрение, а также некоторые варианты

гимнастики предполагают общее снятие эмоциональной нагрузки – они избавляют от стрессовых состояний.

Существует несколько вариантов *офисной гимнастики*:

- Упражнения могут выполняться при помощи стула (когда основной упор идет на спинку);
- Упражнения, выполняемые при помощи стены – комплексы, направленные на исправление осанки, а также несколько вариантов выполнения упражнений для рук (отжимания от стены и так далее.)
- Статические упражнения – чаще всего офисные работники используют упражнения для ног, которые могут не только сформировать мышцы, но и снять отёчность и предотвратить появление варикоза [4].

Интенсивность занятий выбирается в зависимости от индивидуальных предпочтений. Даже простая ходьба по офису в течение одной-двух минут поможет снять общую нагрузку, связанную с сидячей работой. Хотя бы один раз в час необходимо вставать с рабочего места и проявлять любую активность. В обеденный перерыв лучше всего выходить на свежий воздух – 15 минутная прогулка станет отличным решением для поднятия тонуса и общего укрепления организма.

Таким образом, производственная офисная гимнастика включает множество упражнений, подбирать которые важно с учётом профессионального рода деятельности. В зависимости от профессий выделены группы труда, для каждой из которых разработаны отдельные варианты наиболее эффективных упражнений.

Литература:

1. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. - 2-е изд. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2005.
2. Лубышева Л.И. Социология физической культуры и спорта - Москва: Academia, 2001.
3. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 28 октября 2020 года № ҚР ДСМ-166/2020, зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 30 октября 2020 года № 21551, Об утверждении Типовых правил проведения занятия физической зарядкой.
4. Макарова Г.А. Спортивная медицина - Москва: Советский спорт, 2003.

FILOLOGIE

ZHUMABEK NURGUL

South Kazakhstan State Pedagogical University, Kazakhstan

**Supervisor: Abramova G.I.,
Candidate of Philological sciences,
associated professor**

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF MASTER STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGES

At the present stage of rapid and dynamic development of society, the state needs people who are able to make non-standard decisions, who can think creatively. Therefore, one of the priority areas of state policy is the education of gifted and talented youth, their creative, intellectual, spiritual and physical development.

One of the decisive components of solving this task is the development of creative thinking among students, because in modern society creativity is one of the most important factors for a person's success, and the list of requirements for specialists applying for vacant positions almost always indicates the ability to creatively approach the solution of various kinds of non-standard situations in professional activities.

It is creative self-improvement during the student period that ensures the rapid growth of the level of competence and skill of the individual, contributes to the actualization of the creative potential necessary in later life to overcome life's problems, implement scientific discoveries and other assets of public and universal significance.

A creative person is a person of the highest rank, prone to original actions, non-standard solutions, and is distinguished by a creative attitude to life and professional realization.

Scientists are convinced that the development of creative potential in student youth contributes to the formation of an outstanding personality that will be competitive in a professional environment and capable of providing promising dynamics in social progress [1].

The works of O. Volubaev, V. Molyako, M. Papuch, Y. Ponomarev, M. Savchin, E. Torrens, I. Foster devoted to the issues of creativity, creativity in the psychological aspect; pedagogical problems of creative competence development were studied by T. Bazarov, A. Bermus, N. Voitleva, O. Dubaseniuk, V. Kan-Kalek, G. Meshko, M. Morais, S. Sysoeva, O. Tutolmin, A. Warren; The works of B. Ananiev, F. Gonobolin, V. Krutetsky, N. Kuzmina, N. Nikandrov, A. Shcherbakov are devoted to certain aspects of the individual creative approach. Issues of development of creativity in the study of a foreign language were studied by I. Bim, R. Gorbulina, I. Zimnyaya, S. Maksimyuk. But this problem is still not well understood.

Therefore, the purpose of the article is to consider the methods and approaches for the development of creative abilities of undergraduates in the specialty of foreign languages.

The concept of "creativity" as a psychological term gained meaning in the early 50s of the twentieth century thanks to J. Gilford, who identified the concepts of creativity and creative thinking. Today, there are many definitions of creativity. So, for example, according to the concept of D. Bogoyavlenskaya, creativity is a general characteristic of a person and affects creative productivity, regardless of the sphere of manifestation of personal activity [2]. But, in our opinion, it is more successful to define creativity as a person's ability to generate new and valuable achievements, which, as a character trait, refers to a person's personality, and not to the characteristics of a creative product [3].

The development of creative abilities is inextricably linked with the development of creative competencies, the mastery of which requires specially prepared and organized activities. But during the search and analysis of scientific research, we did not find systematic research on the development of creative abilities in the process of

learning foreign languages. But it is during the teaching of a foreign language that not only the creative abilities of future specialists develop, not only the process of education and upbringing takes place, but students also develop communicative competence, develop a sense of respect for the culture and traditions of the country whose language is being studied. And the fulfillment of this complex task, and hence the student's interest in the subject, his success in life, depends on how creative foreign language classes are, because knowledge of a foreign language helps in mastering many professions and opens up wide future prospects.

The development of personality creativity, first of all, depends on the environment in which it developed and how much the environment contributed to the development of creativity, supported and developed individuality [4]. This process is subjective and rather complex, while the traditional education system is a dogmatic type of education, the product of which, as a rule, is formal knowledge.

The traditional system of education is not always able to develop creativity, since it is based on the mechanical memorization of information and the accumulation of facts, which causes the inhibition of the creative properties of the individual. Therefore, the effective development of creativity is possible only in a specially organized environment that stimulates the development and use of the student's creative thinking [5].

The development of creativity is purely individual for each student. It is believed that the inclinations of creativity are inherent in every person, but the influence of the environment in which he is, studies, is brought up, the presence of many prohibitions, social patterns can cause blocking of creative abilities. And this means the need for a positive impetus for each individual in order to reveal and develop creative abilities, the need to free a person from psychological complexes. To develop creative thinking means the formation and improvement of mental operations: analysis, synthesis, comparison and generalization, classification, planning, abstraction. A young person must master such characteristics of thinking as criticality, depth, flexibility, breadth,

speed and variability. Of great importance is the ability to abstract from what is already known and previously had a positive result [6].

The formation of creative thinking skills among students and undergraduates consists in purposeful interaction, a common creative process for a teacher and a student in adequate, specially organized conditions using the necessary forms, methods and means of organizing classes [7]. The forms and methods of organizing a lesson are used in combination and depend on the tasks of a particular stage of formation.

To stimulate the development of creative abilities, various methods and their combinations should be used. These can be both general methods of psychological training, and specific ways of developing the creativity of a foreign language teacher. It is believed that psychological training forms an attitude towards the subject and the pedagogical process as a means of self-realization, development, and creates a fertile ground for the manifestation of creativity. Among the main principles of training for the development of pedagogical creativity of linguistic teachers, which are inextricably linked with general didactic, we can distinguish the following:

1) the principle of creating a motivational microenvironment - the participant needs to be immersed in the activity, enthusiastic about this process, positive attitude, motivation to achieve the goal, the ability to maintain an appropriate concentration of attention on the activity;

2) the principle of creating a reflective microenvironment, which is based on the creation of certain conditions: a critical mood, targets for motivating a participant to act, organizing actions for control and self-control, assessment and self-assessment, cooperation relations during a joint search for the foundations for evaluating the result and process of creative activity ;

3) the principle of organizing a search-heuristic microenvironment, that is, the creation of a specific situation during the training process, which provides the participants with the need to search for the fulfillment of professional tasks. It is thanks to the qualified design of exercises for training creativity that this function allows you to increase the significance of creative solutions;

4) the principle of free choice and non-judgmental judgments implies an understanding of creativity as the ability to express one's special unique attitude to the material, when the leader gives each participant the freedom of choice and the opportunity to be creative in the matter, and freedom of choice implies the right to make a mistake;

5) the principle of educational problem situations - confirming that educational problem situations contribute to the formation and consolidation of creative skills, cause the need to overcome difficulties;

6) the principle of alternating logical and heuristic activities - is used to ensure that the training participants do not form a stereotype of performing monotonous work according to specific rules [8].

A teacher of a foreign language, under the appropriate conditions, can turn to a variety of forms of work that can help in the development of creative possibilities and the appropriate setting for the creative self-improvement of the students themselves. For example, the development of computer presentations, the creation of video clips for the implementation of creative tasks, the widespread use of visual material, conducting classes in the form of a round table, the use of the project method, the method of creating problem situations are of particular importance today. Sufficiently practical and useful methods, both for the teacher and for the future specialist of a foreign language, can be: the method of absurdity, which consists in the fact that students are specifically offered a task that has no solution; situational dramatization method - consists in introducing certain changes in the course of work; the method of information overload, based on the conscious inclusion of unnecessary information in the initial condition of the problem; the method of sudden bans, the content of which is the prohibition of the use of certain means at a particular stage of work; role play method, etc. [3].

Interesting, in our opinion, is the personal-creative approach of I. Kukulenko-Lukyanets, which provides a significantly higher effectiveness of educational and cognitive activity of students based on the actualization of personal creative potential.

Actually, by it the author understands a certain set of conceptual and methodological means of developing and realizing the creative potential of the individual in order to neutralize the psychological problems of the subject, unlock his creative potential, resulting in an improvement in the quality of learning a foreign language, an increase in the level of speech culture and the success of his professional training in in general [9].

So, for example, in the classroom, as a means of activating the creative potential of the subject, one can use poetic translations of original works of poets, which the author calls "creative poetic translations." This type of work acquires a personal orientation when students are given the task of making a poetic translation, recreating their own inner experiences caused by the work [9].

These forms and methods of work require from the teacher not only erudition, perfect knowledge of their subject, fluency in communication skills, but also methodological and informational dexterity; readiness for impromptu and unforeseen situations in the classroom; the ability to submit new ideas and direct the opinion of students in the right direction; improvisation; the ability not only to keep the audience in constant tension, but also not to forget about the moments of relaxation, the manifestation of a sense of humor, the teacher's ability to maintain students' interest in the culture of the people whose language is being studied.

Thus, teaching a foreign language opens up wide opportunities for the development of creative abilities. Its strategic principle is the development of creative linguistic abilities. In the process of learning, undergraduates not only master the necessary linguistic minimum and skills adequate to this knowledge, but also create new values for themselves that are important for the formation of a person as a social subject and a future highly qualified specialist. Manifestations of creativity can be the performance of creative tasks or tests of various levels of complexity and participation in the preparation of guidelines and manuals.

And vice versa, the desire to ensure the development of the personal, creative potential of students through a combination of creative psychotherapeutic techniques

and creative linguistics contributes to the effective assimilation of a foreign language by them, and has a cumulative effect on the development of the personality of masters.

Well, teachers should remember that one of the main components of the successful professional development of a person is creative potential, which must not only be developed, but also encouraged and supported by students in the process of studying at a university.

Literature:

1. Alimov A.T. Development of independent and creative thinking among students in the learning process / A.T. Alimov, I.B. Savrieva // Young scientist. - 2018. - No. 1. – P. 468-470.
2. Ilyin E.P. Psychology of creativity, creativity, giftedness. / E.P. Ilyin. - St. Petersburg: Peter, 2019. - 443 p.
3. Shvay R. Creativity, creativity and innovation to the important understanding of modern pedagogy / R. Shvay // Bulletin of Lviv University. Series: Pedagogy. - Lviv, 2019. - Iss. 25 (Part 2). - P.74-81.
4. Mitchenkova O.V. Development of students' creativity in the educational space of the university: abstract of the thesis. dis. ... cand. ped. sciences: spec. 13.00.01 / O.V. Mitchenkova. - Orenburg, 2020. - 22 p.
5. Lighting technologies: Navch.-Method. posib. / O.M.Pekhota, A.Z.Kiktenko, O.M. for red. O.M. Pehoti. – K.: A.S.K., 2020. – 255 p.
6. Yaremchuk N. Pedagogical creativity as a warehouse of professional-pedagogical culture and education of your school / N. Yaremchuk / Bulletin of the Lviv University. Series: Pedagogy. - Lviv, 2019. - Iss. 25 (Part 1). – P.242-249.
7. Nisimchuk A.S. Modern pedagogical technologies: Navch. posib. / A.S. Nisimchuk, O.S. Padalka, O.T. Shpak. - K. : Prosvita, 2000. - 368 p.

8. Ostafiichuk T. Methodological principles of psychological training of pedagogical creativity of linguist teachers/ T. Ostafiichuk// Bulletin of the Academy of Internal Affairs. – 2019. – No. 1. - P.128-137.

9. Kukulenko-Lukyanets I.V. Personal-creative approach in learning a foreign language: teaching method. manual for students higher education institutions/ I.V. Kukulenko-Lukyanets. - Cherkasy: Yu.A. Chabanenko Publisher, 2018. - 210 p.

Садырмекова И.М., Лукпанова С.М.

КазНПУ им.Абая

INNOVATIVE TECHNOLOGIES USING IN TEACHING ENGLISH

The importance of learning foreign languages is increasing in modern society. Knowledge of English is an opportunity not only in the field of education, but also to get acquainted with the culture of another country. In particular, we can use the Internet capabilities provided to us, exchange information from world sites, and use English-language programs. In this regard, there is a need to develop a methodology for the use of computer information technologies in teaching a foreign language. Now new information pedagogical technologies are becoming part of the educational process.

Information and communication technologies are widely used in teaching English. Conducting a lesson using a new program, and therefore many methodological techniques, in contrast to passing the traditional method, will be more interesting and understandable for students. The method consists of visual and informational programs. This article deals with 6 types of programs that can be useful to teachers.

Due to the fact that a foreign language is the language of another country, students face many difficulties in mastering the language. In order to prevent such troubles, teachers need to use various technical means of teaching more flexibly. Therefore, the new opportunities offered by multimedia tools in teaching a foreign language have different applications. Multimedia tools play the main role here.

1) Focus on *WordWall*. This program presents "tips", "control survey", "random wheel", "cards", "open the box", "group sorting", "find a combination", "missing word", "approaching pairs", "anagram", "unravel", "game show quiz", "bulleted diagram", "truth or house", "mole strike", "chase in the maze", "balloon pop", "executioner", "search", "crossword" there are such interactive tools. Teachers can use these tools in their lessons of their choice. Each of the tools performs its own function, as the name implies. With this app you can create quick interesting games and questions. You can customize each platform game to your liking. If we take "Random wheel" as an example, we can draw this on 7 different backgrounds. These are "classic", "corkboard", "TV game show", "wild west", "primary", "playing cards",

"midnight". it is beneficial for us to prepare questions for group participation of students through the game "Open the box".

2) The following program is Kahoot. Here we can create a special test task for repeating any grammatical rules. When you go through the topic of the article, you can understand when students were able to fully understand or not understand the using of a and an. In addition, time allows you to specify the time, place, change the conjugation of the verb tenses of verbs. The answer of the student who answered correctly and quickly is evaluated with a high score. Depending on the points received, the places occupied by students are indicated. This will increase students' interest in learning.

3) The Learningapp program is very similar to the Kahoot program. As a plus, there are games that can be applied to a ready-made lesson on any topic of each subject. Only when choosing your subject and topic, you can get a collection of ready-made games and questions.

Above the platform there are sections "Browse apps", "Create App", "Create collection". To access the categories of the Browse Apps section, you need to register on the website. And if you personally do the task yourself, then you do not need to register. Types of games that can be created through the Site: "Matching Pair", "Group assignment", "number line", "Simple order", "Freetext input", "Matching Pair on Images", "Multiple-Choice Quiz" " "Cloze text"" " The Millionaire Game", " Group-Puzzle", "Crossword", " Where is what?", "Horse race".

4) The Flippity program is similar to WordWall. But the number of interactive tools is excessive here. Of the programs, I liked the quiz show program. We can compete with each other by dividing the class into 4 groups.

For Example:

World capitals:

What capital city opened the first subway in 1863?	London,England.
What is the most populous capital city in the world?	Beijing, China.
What is the highest capital city in the world?	La Paz, Bolivia.
Abu Dhabi is the capital of which country?	United Arab

Imirates.

Simpsons:

What street do the Simpsons live on?	Evergreen Terrace.
What is the name Apu's convenience store?	Kwik-E-Mart.

What is the name of Springfield's baseball team? The Springfield
isotopes.

Name this character? Milhouse Van
Houten.

Films:

What is the best movie of all time according to the AFI? Citizen Kane.

There are many who do not want to get involved in classes if they do not call students by name. For the same students there is a kind of game "Choose a random name". The names of the students in the class are recorded here. And when the wheel rotates, the student should answer the question posed. In addition, it is very beneficial for us to use flippity to repeat new words passed in class.

5) With services like LearningApps, Kahoot, Flipgrid, TubeQuizard or Quizz, it will be easier for you to create interactive tasks. You can list many such sites. Imagine that the functions of the services provided are collected in one place. Comfortable? Overview of this service [Wizer.me](https://www.wizer.me), which allows you to create interactive tasks using texts, images, video and audio. The main functions of the service are free. These include the creation of individual interactive tasks, access to thousands of worksheets in the community, the possibility of one-time access to materials needed by students, as well as the creation of one-time classrooms.

Instructions for each of these tasks can be given in the form of text or by audio recording.

Open Question allows the student to think about the question. He can respond with text, image, audio or video. You can also choose the number of lines to answer.

Multiple Choice offers one or more questions to choose from. Write a question and add answers. Click the plus button to add new answers. Click on it to mark the correct option, and a check mark will appear. You can add an image to the answers by downloading it from your computer.

Blanks adds an empty text that the student has to fill in. Add text, highlight the word you want to replace with a space, and release it. You can choose how to answer. When choosing None, the student should think about the word and fill it out on their own, Text word bank and Click Word bank offer to choose one of the options.

Match is a combination of words or sentences, images or audio.

Sorting is a type of task in which the student must group objects into the correct column. Add instructions, give the groups names, and add their corresponding objects. It can be a word, an image, or an audio recording.

6) *Formulator Tarsia* is an application for English language teachers who teach using various puzzle cards. With the Tarsia Formulator, you can create language puzzles from their rectangular and triangular maps.

For example, in this program you can create a hexagonal puzzle from a set of triangular cards, each of which will contain terms in English. Such terms should be combined with words that have a similar meaning. Ready-made puzzles can be viewed and printed. The program can create both complex puzzles of 24 segments and simple puzzles of 6 segments. We can also draw 14 different shapes and we can choose the number of segments ourselves.

In conclusion we can say that modern education is now made up of cutting-edge technologies as well as traditional teaching methods. They make learning a foreign language easier and more transparent, develop students' individual, creative, and cognitive abilities, and encourage independent language learning. Intellectual creative search takes the place of monotonous work, developing purposefulness, independence, critical thinking, and the capacity to recognize and creatively address emerging issues.

MODERNÍ INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

Počítače a programování

Даулетова М.С.

109 жалпы білім беретін мектеп коммуналдық мемлекеттік мекемесі

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТИНІ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жақында көптеген жылдар бойы қалыптасқан жасанды интеллект (ЖИ) саласы бұрынғыдан да өзекті болды. Бұл біршама қарама-қайшы болып көрінуі мүмкін, бірақ ЖИ және онымен байланысты машиналық оқыту технологиясы туралы барлық әңгімелер әлі де ұзаққа созылады. Өйткені, ЖИ әр түрлі киберқауіптердің үнемі өсіп келе жатқан санына қарсы күресте өте маңызды.

Егер біз нақты өмірде ЖИ қолдану саласын қарастыратын болсақ, онда ЖИ әр түрлі жағынан көрінуі мүмкін екенін түсіну өте маңызды, сондықтан ол белгілі бір қызмет саласы үшін пайдалы болуы мүмкін. ЖИ қолдану аясы көптеген салаларда өте қарқынды кеңеюде. Олардың ішінде біз ең танымал салаларды қарастырамыз (1-сурет).

ЖИ бағыттары:

- білімді ұсыну және қолдану (сараптамалық жүйелерді құру);
- ойлау процестерін символдық модельдеу (теорема, шешім қабылдау және ойын теориясы, жоспарлау және реттеу, болжау);
- табиғи тілмен жұмыс істеу (ақпараттық іздеу, мәтінді іздеу, машиналық аударма);
- робототехника (нысандарды басқару, орналасқан жері қозғалысты анықтау, жоспарлау);
- машиналық шығармашылық (кино және ойын саласында пайдаланылатын нақты суреттерді жасау);

- зерттеудің басқа салаларында (компьютерлік ойындарда интеллект программалау, сызықтық емес зияткерлік ақпараттық қауіпсіздік жүйелері).

- машиналық оқыту (таңбаларды тану, қолжазбаны тану, дауысты тану, мәтінді талдау);

- жасанды интеллектті биологиялық модельдеу (нейрондық желілер).

ЖИ адам нейронының математикалық моделі жасаған нейрондық желілерге негізделген. Біздің жасушалардың әрқайсысы аксондар мен дендриттерден тұрады.

Жасанды интеллектіні қолдану салалары жасанды интеллектті қолдану салалары өте үлкен.

Медицинада. Бұл салада жасанды интеллектті қолданудың артықшылығы-ақпараттың үлкен көлемін есте сақтау және өңдеу мүмкіндігі. Мұнда бар, олар кеңес пациенттердің оларды емдеуге, анықтауға, кейбір аурудың арнайы белгілері және ұсынуға профилактикалық шаралар [1].

Өндірісте және ауыл шаруашылығында. Бұл салада жасанды интеллектті қолдану көрсеткіші өте жоғары. Болашақта тіпті адамның көмегі қажет емес. Мысалы, Корея Республикасында 2023 жылы барлық әрекеттер жасанды интеллект көмегімен жүзеге асырылатын зауытты ашады. Мұнда бәрін сатып алудан бастап дайын өнімді жүктеуге дейін роботтар жасайды. Өнімнің сапасы арнайы бағдарламалық жасақтаманың көмегімен бақыланады.

Ауыл шаруашылығында жасанды интеллект өсімдіктердің жағдайын, ылғалдылық деңгейін, тыңайтқыш көлемін бақылайды. Сонымен қатар, ол арамшөптерді бірден анықтап, өсімдіктің өсуіне ешқандай қауіп төндірмей жояды.

Қоғамда. Бүгінгі таңда жасанды интеллект жол кептелісі мәселесін шешу үшін қолданылады. Ол үшін ЖИ нақты уақыт режимінде бағдарламалардан ақпарат жинайды, машиналар арасындағы қашықтықты, болған аварияларды талдайды, жол-көлік қатынасын реттеу бойынша жұмыс жүргізеді. Мұндай жүйе көптеген елдерде қолданылады.

Жасанды интеллектті сот жүйесінде қолдануды ғалым заңнамалық теңдік пен әділеттілікті дамытудың «қисынды қадамы» деп таниды. Машиналық ақыл сыбайлас жемқорлық пен эмоцияларға бейім емес, заңнамалық шеңберді нақты ұстана алады және көптеген факторларды, соның ішінде дауға қатысушыларды сипаттайтын деректерді ескере отырып шешім шығара алады. Медициналық салаға ұқсас, судьялар Мемлекеттік қызмет қоймаларынан алынған үлкен мәліметтермен жұмыс істей алады. Машиналық интеллект деректерді жылдам өңдей алады және адам судьясына қарағанда айтарлықтай көп факторларды ескереді деп болжауға болады.

ЖИ бағдарламалары көбінесе арнайы дайындалған программалау тілдерінде жасалады Пролог, LISP, Smaltalk және т.б. оларды классикалық basic, Pascal және т. б. программалау тілдерінде жасауға болады, бірақ мұнда олар үлкен көлемде және қолдануға икемді емес [2].

Ақылды үй жобасында. Бүгінгі жасанды интеллект үй жағдайында кеңінен қолданылады. Мысалы, жасанды зиялылар бар, олар ертең таңертең бізді оятып, таңғы ас дайындайды. Болашақта қажетті өнімдерге тоңазытқыштардың өздері тапсырыс береді. Үйдің сыртқы түрін жапқан кезде дабыл автоматты түрде іске қосылады. Болашақта жылу жүйесі адамның температурасына автоматты түрде бейімделетіндей етіп жасалады.

Компьютерлерде жасанды интеллект бағдарламалары жиі кездесетіні белгілі. Мысалы, мәтіндік редактормен жұмыс кезінде Word автоматты түрде машина құжатының дұрыс жазылуын тексереді және бұл туралы хабарлама береді. Excel кестесімен жұмыс істеу кезінде аптаның барлық күндерін немесе жылдың барлық айларының аттарын енгізу қажет емес. Алдыңғы бір немесе екі жазбаны енгізген кезде компьютер тізімді қатесіз толықтырады.

ЖИ көбінесе математикалық есептерде, медициналық болжамдарда, шахмат сияқты ойын теориясында, мәтінді бір тілден екінші тілге аударуда, коммерциялық мекемелерде дәлелдеу теоремасында және т.б. қолданылады. Мысалы, ЖИ-де нысанды тану үшін икемді буындар, құрама

схемалар және т.б. қолданылады, бірақ мұндай жұмыстарды орындау әлі жоғары деңгейде емес.

Ғалымдар оларды жетілдіру үшін көп жұмыс істейді. Бұл бағыттағы жетістіктер компьютерлердің одан әрі дамуына және программалаудағы адамның шеберлігіне байланысты.

Сурет 1. Интеллектуалды жүйелерді топтастыру

Жалпы, ЖИ программалау оңай жұмыс емес. Ол үшін компьютерде сақталған білім базасын (фактілер мен ережелер) қолдана отырып, нақты жағдайға қолданылатын динамикалық бағдарлама құрылуы керек. Әдетте бұл бағыт машиналық интеллект деп аталады. Машиналық интеллекттің тағы бір бағыты нейрофизиологиялық (биологиялық) және психологиялық механизмдердің зияткерлік әрекетін қамтамасыз ететін техникалық құрылғыларды дамыту немесе кең мағынада адамның ойлауын зерттеу және нақты жағдайда адам ретінде әрекет ету. Адам миының негізі бір-бірімен өте көп

(1021 дейін) байланысы бар жүйелік жасушалардан (нейрондардан) тұратыны белгілі. Нейрон тәрізді элементтерді дайындау және оларды шамамен жұмыс істейтін нейросистемаға біріктіру оңай жұмыс емес. Осы бағытта, 80-ші жылдардың ортасында Жапонияда біз нейрондар деп атайтын көптеген процессорлардан тұратын VI буын компьютерлері жасалды. АҚШ, Ресей және басқа елдерде де осы бағытта әртүрлі жұмыстар жүргізілуде [3].

Жасанды интеллекттің екінші бағыты робот жасау адам еңбегін автоматтандыратын электромеханикалық құрылғы. Роботтың алғашқы қарапайым үлгілері ақ жарықтың басында шығарылды.

Мысалы, автоботтар I ғасырда, жүріс сағаттары III ғасырда, өздігінен жүретін кеме жасау XIII ғасырда жасалған. 1738 жылы француз механигі Ж. Вокансон нағыз өнер туындысын механикалық барабаншыны және т. б. дайындады. Қазіргі уақытта күрделі әрекеттерді орындайтын Роботтар жеткілікті, мысалы, әртүрлі өнімдерді қажетті жерге жылжыту немесе металды дәнекерлеу (дәнекерлеу), адам ретінде өндірістік цехта жұмыс істеу, үй, сауда және ауылшаруашылық жұмыстарын жүргізу, медицинада хирург ретінде жұмыс істеу.

Бұл тілдерге LISP, PROLOG, SMALTALK және басқалары жатады. Жасанды интеллект жүйелерін бағдарламалық қамтамасыз ету. Зияткерлік мәселелерді шешу үшін арнайы тілдер жасалады.

Дәстүрлі бағыттар:

- Шынайы емес логика;
- Суреттерді өңдеу;
- Сараптама жүйесі ;
- Оңтайлы комбинаторлық мәселені шешуге арналған зияткерлік қосымша;
- Қазіргі уақытта ОЖ;
- Әскери технология.

Шығарылатын есептердің формалдылығын және эвристикалығын, қолданылатын білімнің бірегейлігін ескере отырып, пайдаланушы, яғни сарапшы, сараптамалық жүйемен қолма-қол диалогтық түрде қарым-қатынас жасауы тиіс.

ЭЖ қорының негізгі күші білім болғандықтан, ЭЖ білімді қабылдау қасиетіне ие болуы керек. Оқу процесін келесі түрлерге бөлуге болады:

- 1) сарапшыдан білім алу;
- 2) жүйенің өнімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін білімді ұйымдастыру;
- 3) білімді түсінікті жүйеде ұсыну.

Білім алу процесі білім инженері (knowledge engineer), яғни күрделі міндеттерді орындайтын сарапшының жұмысын талдау негізінде жүзеге асырылады.

ЖИ жүйесінде және сараптамалық жүйелерде көп жағдайда бейресми мәселелер шешіледі, яғни ЭЖ және ЖИ ресми мәселелерді шешуге арналған бағдарламалар құруды өзгертпейді және шектемейді [4].

Ньюэллге және Саймонға қарап, біз бейресми (ill-structured) үшін бір немесе бірнеше келесі сипаттамаларға ие болатын келесі міндеттерді қарастырамыз:

- 1) есептер сандық түрде берілмеуі тиіс;
- 2) мақсатты функцияда анықталған мақсаттар терминмен берілмеуі керек;
- 3) алгоритмдік емес шешім;
- 4) алгоритмдік шешім жоқ, бірақ оны шектеулі ресурстарға (уақытқа, жадқа) байланысты пайдалану мүмкін емес.

Бейресми есептердің келесі ерекшеліктері бар:

- 1) қате, бір мәнді емес, толық емес және нәтиженің қарама-қайшылығы;
- 2) қате, бір мәнді емес, проблемалық аймақ пен қорытынды туралы есепті толық емес және қарама-қайшы білу;
- 3) нәтижені іздеу кезінде іздеу аймағынан асып кету;

4) динамикалық өзгертін деректер мен білім. Айта кету керек, бейресми есептер өте үлкен және қажетті класс болып табылады.

Бұл бағыт тұрақты түрде бірінші орында тұр. Нақты уақыт шкаласында оқыту және жіктеу алгоритмдерін жетілдіру, табиғи тілдерді өңдеу, кескінді тану, сөйлеу, сигналдар, сондай-ақ пайдаланушыға бейімделген интеллектуалды интерфейс модельдерін құру жалғасуда. Нейрондық желілер арқылы шешілетін негізгі қолданбалы міндеттердің қатарына қаржылық болжау, деректерді қазу, жүйелерді диагностикалау, желілердің қызметін бақылау, деректерді шифрлау жатады. Соңғы жылдары параллельді құрылғыларда нейрондық желілерді синхрондаудың тиімді әдістерін іздеу күшейе түседі.

Әдебиеттер:

1. Хакимова Т. Жасанды интеллекті іс жүзінде пайдалану // Информатика негіздері Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал. – №1. – Алматы, 2012. – 9-13.
2. Ахметова М. Сарапшы жүйе және оның құрамы: Оқу құралы. – Алматы, ҚазҰТУ, 2004,- 100 б.
3. Попов Э.В. Экспертные системы: Решение неформализованных задач в диалоге с ЭВМ.- Наука, 2017. - 288 с.
4. Базы знаний и интеллектуальные системы /Т.А.Гаврилова, В.Ф.Хорошевский – СПб.:Питер, 2015. – 384 с.

TECHNICKÉ VĚDY

**Doctor of Science (Engineering), Yu.V Maksimiyuk,
Candidate of technical sciences, I.Yu. Martyniuk/**

Kyiv National University of Construction and Architecture

SOLUTION OF GEOMETRICLY NONLINEAR PROBLEMS OF AXISYMMETRICAL BODIES TAKING INTO ACCOUNT THE DAMAGE OF THE MATERIAL

The main task at the design stage of the responsible elements of structures, which are axisymmetric bodies of rotation, is to ensure the strength and reliability of their operation during the entire period of operation. In practice, this problem is usually solved by methods of numerical modeling of the processes of nonlinear deformation and accumulation of damage to the material, which occur in the material under the influence of long-term exposure to external loads and elevated temperatures. At the same time, especially at the stage of the development of continuous failure zones, significant deformations may occur in the material, the consideration of which when determining the bearing capacity requires the solution of geometrically nonlinear problems of thermo-viscoelastic plasticity, taking into account the damage of the material.

The process of accumulation of creep deformations is accompanied by the appearance of microscopic randomly oriented defects in the material. To take into account their influence on the load-bearing capacity of the material, in works [3,6] it was proposed to use the phenomenological parameter of damage, the physical meaning of which is related to the ratio of the cross-sectional area of defects to the total cross-sectional area of the body.

This approach, based on the use of a model of a continuous damaged environment, is preferred. The methodology for solving creep problems using the phenomenological parameter of damage became the basis for the creation of an independent section of mechanics - continuous fracture mechanics, which is used

to determine the durability of structural elements and establishes the relationship between the process of accumulation of scattered damage and macro-destruction (crack development).

In the presence of continuous failure, the expression of the creep surface function

$f_c = \frac{3}{2} s_{ij} s^{ij} - [\sigma_i(\mathcal{G}_c, T, \xi_c^i)]^2 = 0$ takes the form of:

$$f_c = \frac{3}{2} s_{ij} s^{ij} - [\sigma_i(\mathcal{G}_c, T, \xi_c^i, \omega)]^2 = 0. \quad (1)$$

The specified equation can be specified, for example, using the theory of damage accumulation by Yu.M. Rabotnova [6]:

$$\xi_c^i = D \left(\frac{\sigma_i}{1 - \omega} \right)^m, \quad (2)$$

or other equations that take into account the presence of material damage.

In order to describe the deformation of the material under creep conditions, expressions of the form (2) need to be supplemented with an equation describing changes over time in the damage parameter.

When constructing such equations, it is assumed that the increment of the function $\omega(t)$ for a short period of time t depends on the current state of the material (value of the damage parameter) and loads (force, deformation and temperature effects) [1, 2, etc.]:

$$\frac{d\omega}{dt} = \Phi(\omega, p_j), \quad (3)$$

where $\Phi(\omega, p_j)$ – is some function; p_j – load vector characterizing force, deformation, temperature and other external influences.

The generalization of these and similar equations is the expression given in [1]:

$$\frac{d\omega}{dt} = C \left[\frac{\sigma_e}{1 - \omega^r} \right]^m \frac{1}{(1 - \omega)^q} \omega^\beta, \quad (4)$$

where $C, C_1 - C_4, B, m, q, k, r, \beta$ – material constants.

The value σ_e , included in the kinetic equation of damage is the value of the equivalent tensions, calculated according to the selected strength criterion [1], in the example of the maximum normal tensions, the intensity of tangential tensions $\sigma_e = \sigma_i$, the criterion of G.S. Pycarenko - O.O. Lebedeva:

$$\sigma_e = \frac{3}{\sqrt{2}} \chi \tau_{\text{окт}} + (1 - \chi) \sigma_1. \quad (5)$$

According to the work [1], the most general structure of the expression for the equivalent stress in the isotropic nature of damage accumulation is

$$\sigma_e = \alpha \sigma_1 + \beta I_1(\sigma_{ij}) + \gamma I_2(s_{ij}), \quad (6)$$

where $I_1(\sigma_{ij})$, $I_2(s_{ij})$ – respectively, the first and second invariants of the tensor σ_{ij} і девіатора s_{ij} tensions; α, β, γ – material constants, $\alpha + \beta + \gamma = 1$.

The concretization of expression (2) for practical calculations has the form:

$$\sigma_e = \alpha \sigma_1 + (1 - \alpha) \sigma_i. \quad (7)$$

The method of presenting damage in the form of a scalar value is the most widely used in calculation practice [3, 6]. The use of a scalar damage parameter allows for numerical studies using available experimental data on material properties.

REFERENCES

1. Golub V.P. Nonlinear mechanics of continuous damage and its application to problems of creep and fatigue // Applied Mechanics. – 2000. – No. 3. – P.31–66.
2. Patterns of creep and long-term strength. Directory. / Under the editorship of Shesterikova S.A.-M.: Mashinostroenie, 1983.-101 p.
3. Finite element method in problems of deformation and destruction of bodies of rotation under thermoforce loading / [Bazhenov V.A., Piskunov S.O., Maksim'yuk Yu.V.] - Kyiv: "Karavela" Publishing House, 2018. - 316 p.
4. Semi-analytical method of finite elements in spatial problems of deformation, destruction and shape change of bodies of complex structure / [Bazhenov V.A., Maksym'yuk Yu.V., Martynyuk I.Yu., Maksym'yuk O.V.] - Kyiv: "Caravela" publishing house, 2021. - 280 p.

**Doctor of Science (Engineering), Yu.V Maksimyyuk,
Candidate of technical sciences, I.Yu. Martyniuk,
Graduate student of KNUCA, O.V. Maksimyyuk.**

Kyiv National University of Construction and Architecture

RESEARCH OF CONVERGENCE, RELIABILITY AND EFFICIENCY OF THE RESULTS OBTAINED USING THE GIVEN FINITE ELEMENTS

The solution of the problem of modeling the stress-strain state is performed on the basis of the finite element method (FEM). Consideration of the deformation process is carried out in two configurations: calculated initial and actual. In this paper, using the moment scheme of finite elements (FEM) [1, 2], the expressions of the stiffness matrix and vector of nodal reactions are obtained for solving geometrically nonlinear problems of thermo-viscoelastic plasticity, taking into account the material damage of axisymmetric bodies. Based on the presentation of the components of the transformation tensor using the corresponding values in the initial configuration and the displacements of body points, matrices for calculating the magnitudes of deformations and their variations in the current configuration are obtained, which in appearance coincide with the matrices for determining linear deformations. These expressions make it possible to present the solving relations in a form that coincides with a geometrically linear problem. This, in turn, provides a simple implementation of the algorithm for solving a nonlinear problem based on existing tools for solving linear problems.

When constructing the solvable ratios, the variability of the metric tensor components within the finite element is also taken into account. This makes it possible to build discrete models of a complex structure that are optimal in terms of the number of unknowns, in which oblique finite elements are used.

To investigate the nature of the convergence, reliability and effectiveness of the results obtained using two-dimensional SE in the calculation of thin-walled objects, a test example of the bending of a hinged circular plate (fig. 1,a) and a beam (fig. 2,a)

loaded uniformly was considered distributed load.

The geometric and mechanical parameters of the plate are as follows: $l=0.8 \text{ m}$, $h=0.01 \text{ m}$ elasticity modulus $E = 10^5 \text{ MPa}$, Poisson's ratio $\nu=0$. As a reference

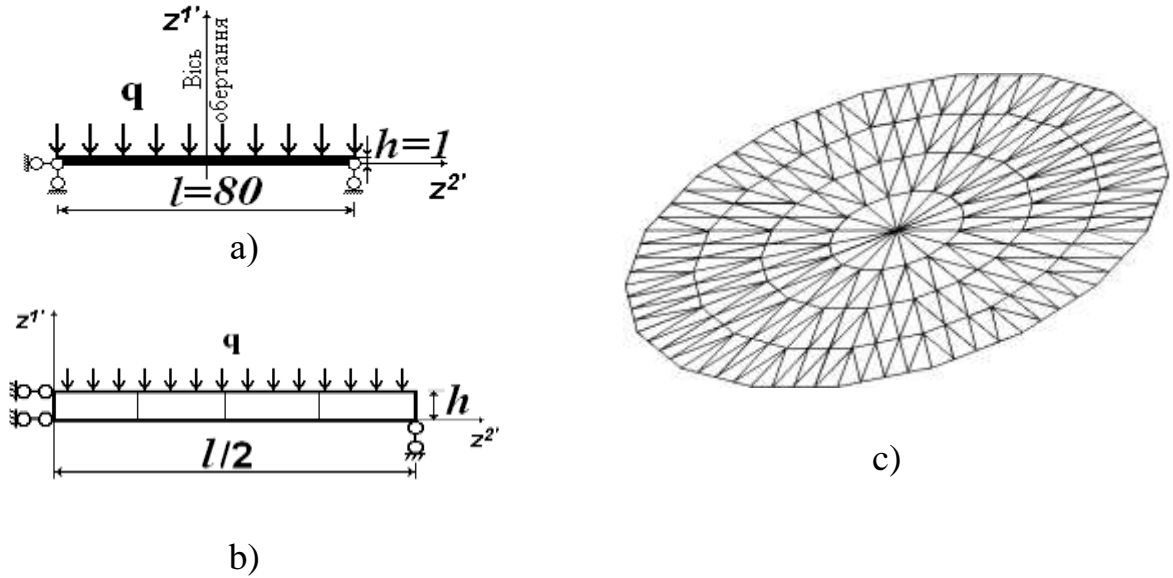

Fig. 1. Round plate: calculation scheme (a) discrete models of the MSE (b) i SCAD (c).

accepted analytical solution. The obtained results showed that the given two-dimensional CE (fig. 1,b) for thin-walled objects, they are not inferior in efficiency to shell ones CE SCAD (fig. 1,c) and significantly exceed in convergence when considering this plate (fig. 1,a).

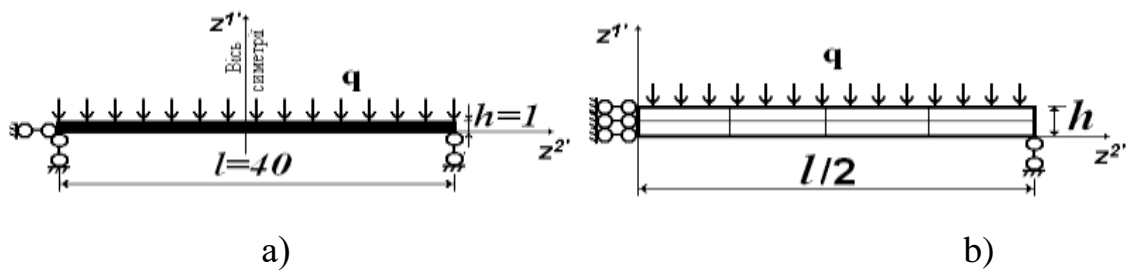

Fig. 2. Calculation scheme (a) and discrete model (b) of the beam

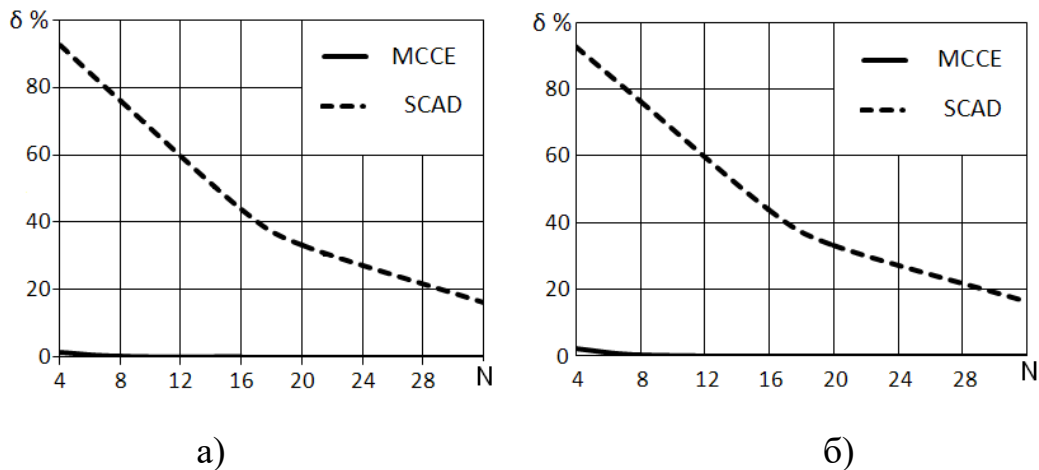

Fig. 3. The error of the magnitude of stresses (a) and deflection of the midpoint

beams (b) to the number of CE along the length of the beam

The results of the solution obtained on the basis of the FEM [3, 4] using the finite element base, which is based on the use of the FEM and the SCAD, depending on the number N of CE in the discrete model on half of the beam shown in (fig. 2, b), discrete models $1 \times N$ were also used, where $N=8,16,20,32$ the number of CE along the length of the beam. The geometric and mechanical parameters of the beam are as follows: $l=0.4$ m, $h=0.01$ m modulus of elasticity $E=10^5$ MPa, Poisson's ratio $\nu=0$.

The speed of convergence of the results is shown in fig. 3(a) for stress and fig. 3(b) for deflections. As can be seen, the use of FEM has a better convergence of results compared to the SCAD software complex, which allows us to draw a conclusion about the effectiveness of the use of FEM in the calculation of thin-walled objects using two-dimensional FEM.

REFERENCES

5. Kachanov L.M. Creep theory. - M.: Fizmatgiz, 1969. - 420 p.
6. Rabotnov Y.N. Creep of structural elements. - M., Nauka, 1966. -732 p.
7. Semi-analytical method of finite elements in spatial problems of deformation, destruction and shape change of bodies of complex structure / [Bazhenov V.A.,

Maksym'yuk Yu.V., Martynyuk I.Yu., Maksym'yuk O.V.] - Kyiv: "Caravela" publishing house, 2021. - 280 p.

8. Yu. Maksym'yuk. Peculiarities of deriving formulas for calculating nodal reactions and coefficients of the stiffness matrix of a finite element with averaged mechanical and geometric parameters / Yu. Maksym'yuk, A. Kozak, I. Martynyuk, O. Maksym'yuk // Building constructions theory and practice. – 2021. – Issue 8. – P. 97–108.

CONTENTS

EKONOMICKÉ VĚDY

Podniková ekonomika

Түлеметова А.С, Досмуратова Э.Е., Шырынбек М. Н. ЕҢБЕК ӨЛЕУЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 3

Түлеметова А.С, Досмуратова Э.Е., Шырынбек М. Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК ӨЛЕУЕТІНІҢ ДАМУ КӨРСЕТКІШТЕРІ 8

Maksym Maslei ,O. Ovdiuk WORK QUALITY MONITORING CHIP 15

Zemědělské ekonomika

Түлеметова А.С, Досмуратова Э.Е., Байбула Д. АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ 22

Түлеметова А.С, Досмуратова Э.Е., Байбула Д. АГРАРЛЫҚ ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕННІҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІНІҢ ӨЗІРЛЕУ 26

Státní nařízení hospodářství

Нәси С.Қ. ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЕДНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ 31

Zahraniční ekonomické aktivity

Демеубаева А.О., Ахметова Г.Ж., Жаббаева Б.О., Сатыбалдиева А.Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІ..... 36

Залесский Б.Л. ПОНИМАНИЕ ПОДХОДОВ ПОЗВОЛЯЕТ ПЛАНИРОВАТЬ ПЕРСПЕКТИВЫ..... 39

Залесский Б. Л. АДРЕСА ПАРТНЕРСТВА - СИНГАПУР И УЗБЕКИСТАН..... 43

Залесский Б. Л. ТЕКУЩИЕ ВЫЗОВЫ ДИКТУЮТ ОКНО ВОЗМОЖНОСТЕЙ 47

Залесский Б.Л. ДЛЯ РАСКРЫТИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ 51

Marketing a management

Khajirakhim Khabibuyev, Dauren Jilmagambetov, Chingis Akhmetov
FORESIGHT STRATEGIC MANAGEMENT: A STUDY OF ITS IMPORTANCE AND IMPLEMENTATION IN MODERN ORGANIZATIONS 55

FYZICKÁ KULTURA A SPORT

Tělesná kultura a sport: problémy, návrhy výzkumu

Джамалов Д.Д., Кокебаева Р.С., Казахбаева Г.И. О РОЛИ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ РАБОТНИКОВ ОФИСОВ..... 63

FILOLOGIE

Zhumabek Nurgul DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF MASTER STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGES	69
Садырмекова И.М., Лукпанова С.М. INNOVATIVE TECHNOLOGIES USING IN TEACHING ENGLISH	77

MODERNÍ INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

Počítače a programování

Даулетова М.С. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТИНИ ҚОЛДАНУДЫҒ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	81
---	-----------

TECHNICKÉ VĚDY

Maksimyyuk Yu.V ,Martyniuk I.Yu. SOLUTION OF GEOMETRICLY NONLINEAR PROBLEMS OF AXISYMMETRICAL BODIES TAKING INTO ACCOUNT THE DAMAGE OF THE MATERIAL	88
Yu.V Maksimyyuk,I.Yu. Martyniuk,O.V. Maksimyyuk. RESEARCH OF CONVERGENCE, RELIABILITY AND EFFICIENCY OF THE RESULTS OBTAINED USING THE GIVEN FINITE ELEMENTS	91
CONTENTS	95

- *297947*
- *297948*
- *297989*
- *297945*
- *297946*
- *297976*
- *297737*
- *297951*
- *297972*
- *297999*
- *298007*
- *298043*
- *296806*
- *297597*
- *297984*
- *297981*
- *297982*
- *297990*